

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים
אוניברסיטת בר-אילן
עיונים בביטחון המזה"ת מס' 59

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

גיל פיילר

© כל הזכויות שמורות
מרכז בס"א, אוניברסיטת בר-אילן
רמת גן, יולי 2004
ISSN 0793-1042

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים נוסד ע"י תומס הכט, ממנהיגי יהדות קנדה. המרכז מוקדש לזכרם של מנחם בגין ואנואר סאדאת, אשר בחזונם ובמעשיהם הביאו לחוזה שלום ראשון בין ישראל לבין מדינה ערבית. המרכז הוא גוף אקדמי עצמאי השואף לתרום לקדום הביטחון והשלום במזרח התיכון באמצעות מחקרים מכווני מדיניות בנושאי ביטחון לאומי במזרח התיכון. המרכז פועל ליד החוג למדעי המדינה שבאוניברסיטת בר-אילן.

סדרת הפרסומים "עיונים בביטחון המזה"ת" מהווה במה לעבודות אקדמיות הראויות לתשומת לב הצבור החושב. סדרת הפרסומים "דיונים בביטחון לאומי" מביאה לצבור את תוכן ההרצאות שהושמעו בכנסים שהמרכז מארגן. תוכן החוברות משקף כמובן את דעת המחברים בלבד. באמצעות הפרסומים, הכנסים, ימי העיון והסמינרים מתכוון המרכז לעורר דיון ציבורי וחשיבה מסודרת בנושאי שלום וביטחון במזרח התיכון.

ועדה מייעצת בינלאומית

מייסד המרכז ויושב ראש הוועדה המייעצת: תומס א. הכט
חברים: אלוף (מיל') אורי אור, פרופ' משה ארנס, גבי נרי בלומפילד, סר רוברט רודס גיימס, גנרל אלכסנדר מ. הייג, מר רוברט הכט, גבי מריון הכט, מר שלמה הלל, אלוף (מיל') מרדכי הוד, סנטור יוסף א. ליברמן, מר רוברט ק. ליפטון, אלוף (מיל') דניאל מט, מר בריאן מולרוני, פרופ' יובל נאמן, השגריר נורמן ספקטור, גבי מדליין פהר, מר סימור ד. רייך, השגריר מאיר רוזן, השגריר זלמן שובל, רב-אלוף (מיל') דן שומרון, מר יצחק שמיר, מר מוזי וורטהיים.

ועדה אקדמית מייעצת בינלאומית

דזמונד בול האוניברסיטה האוסטרלית הלאומית, אליוט א. כהן אוניברסיטת גיונס הופקינס, סטיבן ר. דויד אוניברסיטת גיונס הופקינס, יחזקאל דרור האוניברסיטה העברית, לורנס פרידמן קינגס קולג', רוברט ג. ליבר אוניברסיטת ג'ורג'טאון, ג'ון ג. מרשהיימר אוניברסיטת שיקגו, ברוס מ. רוטט אוניברסיטת ייל.

צוות המרכז

מנהל המרכז: פרופ' אפרים ענבר
חוקרים בכירים: ד"ר זאב בונן, פרופ' סטיוארט א. כהן, ד"ר עמיקם נחמני, ד"ר מקס סינגר, פרופ' שמואל סנדלר, ד"ר גיל פילר, ד"ר הלל פריש, ד"ר אבי קובר, אלוף (מיל') אברהם רותם, ד"ר דני שוהם, פרופ' גירלד שטיינברג
חוקרים: ד"ר זאב מגן, ד"ר יונתן פאקס, ד"ר מרדכי קידר, ד"ר יונתן ריינהולד, ד"ר רון שליפפר, ד"ר שלמה שפירא
מתאם קשרי חוץ: דוד מ. וינברג
מרכזת: חוה וקסמן-כהן
עורכת גרפית: אלישבע בראון
מזכירה ראשית: אלונה ברינר רוזנמן

תוכן העניינים

5הקדמה
6המשק הפלשתינאי
16 יכולת המשק הפלשתינאי להתנתק מהמשק הישראלי
17 מקורות יבוא חלופיים: ירדן ומצרים
19 סיוע אפשרי ממדינות ערב
19 תמיכה רטורית וסיוע הומניטרי
21 המצב הכלכלי של מדינות ערב
24 נשק הנפט והחרם כמנוף לשינוי המדיניות האמריקנית
26 חרם צרכנים על מוצרים מערביים ואמריקאיים
 החרם כמנוף ללחץ עקיף על ישראל: השפעה על הסחר בין ארה"ב
30 למדינות ערב
33 סיכום

רשימת לוחות

1. אינדיקטורים כלכליים של המשק הפלשתינאי, 1997-2002
2. נתוני תעסוקה ברשות הפלשתינאית, דצמבר 2001 בהשוואה ל- 1991
3. עובדים ומשפחות הזקוקות לסיוע דחוף, שנת 2001
4. דרכי התמודדות של משקי בית פלשתינאים עם המצב הכלכלי בתקופת האינתיפאדה
5. התחייבות המדינות התורמות והעברת סיוע כספי בפועל, 1999 - 2002
6. התרחישים הכלכליים לגבי הגדה המערבית ורצועת עזה, 2002 - 2003
7. נתוני הסחר של הרשות הפלשתינאית, לפני האינתיפאדה ואחריה
8. ההפסדים למשק הפלשתינאי, 28 ספטמבר 2000 - 15 אוקטובר 2001

אודות המחבר

גיל פיילר כתב את עבודת הדוקטורט בנושא היחסים הכלכליים בין מצרים לבין מדינות הנפט הערביות בתקופה 1967-1984.

הוא פרסם ספרים ומאמרים בנושאי דמוגרפיה, כלכלה, עסקים וטרור במזרח התיכון. ספריו האחרונים כוללים:

Economic Relations Between Egypt and the Gulf Oil States, 1967-2000: Petro Wealth and Patterns of Influence (Sussex Academic Press, Brighton, 2003); *Rethinking Business Strategy for the Middle East and North Africa* (London: The Economist, 1997); *From Boycott to Economic Cooperation: An Analysis of the Arab Boycott of Israel* (London: Frank Cass: 1998); *The Middle East in the New Millennium* (New York: Kluwer Law International, 2000).

גיל פיילר עומד בראש חברת אינפו-פרוד מחקרים העורכת מחקרים על מדינות ערב, אוספת נתונים כלכליים ועסקיים ומפעילה סוכנות ידיעות מזרח תיכונית המספקת חדשות לרויטרס, דאו ג'ונס, פינגשייל טיימס, לקסיס-נקסיס ואחרים. גיל פיילר הוא חוקר בכיר במרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בר-אילן.

הקדמה

הסכסוך הישראלי-פלשתינאי התחדש בכל עוזו בספטמבר 2000 והתפתח למלחמת התשה בין שתי החברות. רוב תשומת הלב נתונה לצורות השימוש בכוח על ידי הצדדים. אולם בעימות כוחני מסוג זה יש חשיבות גם לצדדים כלכליים. מאמר זה מטפל במספר זוויות כלכליות שיש להן השפעה על המשך הסכסוך.

בתחילה, מנתח מאמר זה בהרחבה את המצב הכלכלי ברשות הפלשתינאית עד סוף שנת 2003 ומציג את הנתונים המצביעים על מצבו העגום.

סוגיה נוספת עליה ניתנת הדעת היא היכולת של המשק הפלשתינאי להתנתק מהתלות הרבה בכלכלה הישראלית. המאמר מנתח את הגורמים המובילים לכך שהפלשתינאים אינם יכולים ליצור חלופה ממשית ליתרונות שמסופקים על ידי המשק הישראלי. נשאלת גם השאלה האם קיים משק אחר במזרח התיכון שיוכל לתת למשק הפלשתינאי את היתרונות הכלכליים שנתן לו המשק הישראלי. המאמר דן בקצרה במאפייני ההתפתחות הכלכלית במדינות ערב בשנים האחרונות, בכדי להמחיש את אי יכולתן לספק פתרונות בתחום התעסוקה והסחר עבור הרשות הפלשתינאית.

לאור מצבו הקשה של המשק הפלשתינאי והירידה בקשרים הכלכליים בין ישראל לרשות בעקבות המלחמה, נבחנות מספר חלופות היכולות אולי לסייע למשק הפלשתינאי. בהקשר זה מטפל המאמר בסוגיות הבאות:

- האם מדינות ערב מסוגלות ונכונות לסייע באופן ניכר למשק הפלשתינאי? הדיון מצביע על אי-יכולת של העולם הערבי לתת סיוע פיננסי, כלכלי ולוגיסטי לרשות הפלשתינאית. למרות שמאז ספטמבר 2000 הגדילו מדינות ערב בצורה ניכרת את הסיוע הכספי לפלשתינאים, חלק ניכר מההתחייבויות הכספיות שנטלו על עצמן לא מומשו.
- האם מדינות ערב מסוגלות ונכונות להשפיע על מדינות המערב לאמץ עמדות פרו-פלשתינאיות באמצעי לחץ כלכליים? המאמר ידון בקצרה בהתייחסות העולם הערבי - העמדה הרשמית והעמדה העממית - לשימוש ב"נישק הכלכלי" כנגד המערב.

המסקנה היא שהמשק הפלשתינאי נפגע קשות בשנים האחרונות, ושלפלשתינאים יש עורף כלכלי מאד מוגבל בעולם הערבי. יתר על כן, היכולת של מדינות ערב להפעיל חרם כלכלי על המערב לצרכים פוליטיים היא מזערית.

*

לעונג לי להודות למר דורון פסקין מחברת אינפו פרוד מחקרים על הסיוע הרב שהושיט למחקר זה, וכן לצוות המסור של מרכז בס"א.

המשק הפלשתינאי

עם חתימת הסכם אוסלו בשנת 1993 רווחה הדעה שאחד התנאים החשובים להתבססות יחסי השלום בין ישראל לבין הרשות הפלשתינאית הוא צמיחה ושיפור ברמת החיים של האוכלוסייה הפלשתינאית. בפועל, עד סוף שנת 1996, לא השתפר המצב הכלכלי ו"דיבידנד השלום" היה בעיקר נחלתו של המשק הישראלי.

חלק מהמצב הכלכלי הרעוע היה תוצאה ישירה של המדיניות הפלשתינאית בתחום הכלכלי, ובכלל זה: המעורבות השלטונית החזקה בפעילות המשקית. חלקים ניכרים מהעסקים בשטחי הרשות הפלשתינאית הוחזקו על ידי הרשות ואנשי שלומה. ריכוזיות זו, שלווה לא אחת בגילויי שחיתות, הפחיתה את התחרותיות במשק ואת הניצול היעיל של המשאבים הפיסקליים. מעבר לכך, סבל המשק הפלשתינאי מהיעדר שקיפות, שעוכב לעיתים את הסיוע מגופים בינלאומיים. בנוסף, המערכת החקיקתית בשטחים לא עודדה משקיעים זרים ומקומיים.¹

החל משנת 1997 ניכר שינוי מהותי במשק הפלשתינאי והחלה מגמת צמיחה, שנמשכה עד פרוץ האלימות בספטמבר 2000. הצמיחה הייתה בעיקרה תוצאה של גידול במספר העובדים הפלשתינאים בישראל. הירידה באבטלה משיעור של 25% בשנת 1996 הגיעה לרמה של 11% באמצע שנת 2000.² כמו כן, נבעה הצמיחה גם מגביית המסים על ידי ישראל עבור הרשות הפלשתינאית וההירתמות של הקהילה הבינלאומית. בשנים 1994-2001, הזרימה הקהילה הבינלאומית לשטחי הרשות הפלשתינאית סיוע בסך של כ- 4.5 מיליארד דולר.³

למרות המשך ההתקדמות הכלכלית והשיפור ברמת החיים, פרצה האינתיפאדה בספטמבר 2000. הדבר מלמד שהשיקולים הפוליטיים של ההנהגה הפלשתינאית גברו על כל שיקול כלכלי. אירועי האינתיפאדה גרמו נזק אדיר למשק הפלשתינאי כפי שניתן להיווכח מלוח מס' 1 ומהנתונים שיובאו בהמשך. בנוסף לכך, פגעה האינתיפאדה פגיעה אנושה ברקמת היחסים הכלכליים בין ישראל לבין הרשות הפלשתינאית. הקשרים המדיניים בין ישראל לפלשתינאים אמנם מושפעים מהנושאים הכלכליים, אבל הם מחוץ למסגרת הדיון במאמר זה.

¹ Stan Fisher, "Economic Development in the West Bank and Gaza Strip", *Economic Journal* (June 2000); Fadle Shaqib, *The Palestinian Economy in the West Bank and Gaza Strip* (1997)(Arabic).

² הלשכה המרכזית הפלשתינאית לסטטיסטיקה. סקרי כוח עבודה בשנים 1997-2000.

³ בפועל, התחייבו המדינות התורמות להזרים סכום של כ- 6.5 מיליארד דולר - סכום משמעותי ביחס להיקף פעילותו של המשק הפלשתינאי.

לוח 1. אינדיקטורים כלכליים של המשק הפלשתינאי, 2002-1997
(שינוי ב- %, אלא אם צוין אחרת)

2002	2001	2000	1999	1998	1997	
3.273	4.501	5.089	5.166	5.058	4.565	הכנסה לאומית גולמית (מיליארד דולר)
2.948	4.093	4.360	4.288	4.230	3.959	תמ"ג (מיליארד דולר)
- 26.4	- 18.7	- 11.7	2.2	7.7	1.8	הכנסה לאומית גולמית
- 25.5	- 19.5	- 10.3	3.0	3.9	- 1.1	תמ"ג
- 17.0	- 14.0	- 6.7	6.1	9.0	4.0	צריכה פרטית
- 7.7	- 5.0	15.5	9.7	7.0	10.0	צריכה ציבורית
- 34.8	- 7.6	- 7.4	3.3	6.6	4.0	יצוא
- 17.3	- 19.4	- 10.9	9.2	7.4	8.0	יבוא
60	46	33	21	23	25	רמת העוני (%)
7.6	1.3	2.7	5.5	5.6	7.6	אינפלציה (%)
	210	52	7	15	57	מס' ימי סגר
3.231	3.096	2.966	2.842	2.731	2.628	אוכלוסייה (מיליון נפש)

מקור: דו"חות הבנק העולמי, מארס 2002 ומארס 2003

בעקבות פרוץ האינתיפאדה, חלה ירידה בפרמטרים כלכליים מרכזיים: הבנק העולמי מעריך כי התמ"ג בשנת 2000 צנח בכ- 10%, נתון שהיה אמור להיות גבוה יותר אלמלא פרצה האינתיפאדה בשלהי ספטמבר. בשנת 2001 התמ"ג הוסיף לרדת בשיעור של קרוב ל- 16%. בין השנים 1999 ל- 2002, הכנסת העובדים בישראל ירדה בכשני שלישי, דבר שהסב למשק הפלשתינאי אובדן של 530 מיליון דולר בשנה.⁴

האינתיפאדה גרמה לירידה משמעותית בהכנסה לנפש. ברבעון האחרון של שנת 2000 חלה ירידה של 12%, בשנת 2001 חלה ירידה של כ- 19% נוספים. ההידרדרות המשיכה גם בשנים 2001 ו- 2002, כשעל פי נתוני הבנק העולמי חלה ירידה של כ- 19.5% וכ- 25% בהתאמה בתמ"ג הפלשתינאי. התוצאה היא שבסוף שנת 2003, ההכנסה לנפש בשטחים נמוכה מזו שנרשמה עם חתימת הסכמי אוסלו.

לפי נתוני הבנק העולמי, 60% מהאוכלוסייה הפלשתינאית נמצאו מתחת לקו העוני (הוצאה של 2 דולר ביום לנפש) בסוף 2002, לעומת כ- 46% בסוף 2001,

⁴ IMF Report on the Economic Performance and Reform under Conflict Conditions (September, 2003), p. 13.

וכ- 30% בסוף שנת 2000.⁵ מספר העניים בשטחים גדל מ- 600,000 בספטמבר 2000 ל- 2 מיליון ברבעון האחרון של 2002. הנפגעים הראשונים מההרעה בתנאים הכלכליים היו תושבי מחנות הפליטים, שגם לפני האינתיפאדה נמצאו במצב כלכלי קשה. חלק ניכר מתושבי המחנות בעזה נזקקו כבר בתחילת האינתיפאדה לקבל סיוע במוצרי מזון.⁶

מעבר לירידה החדה ברמת החיים נגרמו נזקים כבדים למגזרים נוספים בשטחים, ובכלל זה שוק העבודה, הסחר, ההשקעות, גביית המסים, התשתיות והתיירות. תחום מרכזי נוסף שנפגע הוא הקשרים עם ישראל.

ירידה דרסטית נרשמה מאז ספטמבר 2000 במספר העובדים הפלשתינאים בישראל ובהתנחלויות. לפני פרוץ האינתיפאדה, 21% מהעובדים הפלשתינאים הועסקו בישראל, בעיקר בעבודות כפיים במגזר הבנייה והחקלאות.⁷ האבטלה בשטחים גואה: 80,000 איש איבדו את עבודתם בישראל. בנוסף, איבדו כ- 60,000 עובדים את מקום עבודתם בשטחים בשל ירידה בביקושים ובשל צעדים מגבילים שונים שננקטו על ידי ישראל (כמו מעבר ממקום למקום והגבלת דיג בחופי עזה).

נתונים פלשתינאים רשמיים, נכון לסוף 2003, הצביעו על אבטלה בשיעור של כ- 31% (קרוב ל- 274 אלף נפש) מכלל כוח העבודה הפלשתינאי (815 אלף נפש),⁸ נתון זה מהווה שיפור מסויים ביחס לשלבים המוקדמים יותר של האינתיפאדה. בסוף דצמבר 2001 דווח על ידי ארגון העבודה הבינלאומי כי שיעור האבטלה עומד על 49%. בפועל שיעור האבטלה, ברבעון הראשון של 2002, היה גבוה יותר. שיעור האבטלה ברצועת עזה נאמד ב- 70%, ואילו בגדה שיעור האבטלה נמוך יותר: כ- 40% עד 45%.⁹

המובטלים "החדשים" מאז ספטמבר 2000 הם תוספת למובטלים "הותיקים" שלפני האינתיפאדה. יתירה מכך בהתחשב בגידול הדמוגרפי בשטחים נוספו בתקופת האינתיפאדה כ- 100,000 פלשתינאים, שהגיעו לגיל העבודה (+15).

⁵ Fifteen Months – Intifada, Closures and Palestinian Economic Crisis – World Bank Assessment (March, 2002). p. 31.

⁶ לפי סוכנות אונר"א, כ- 85 אחוזים מהמשפחות במחנות הפליטים בעזה נזקקו בינואר 2001 לקבלת סיוע במוצרי מזון. המקור: The Economist, 20 בינואר 2001.

⁷ Claus Astrup and Sebastian Dessus, "Exporting Labor or Goods? Long-term Implications for the Palestinian Economy" (April 2002), p. 2, <http://ssm.com>.

⁸ תוצאות סקר כוח העבודה שבוצע ופורסם על ידי הלשכה המרכזית הפלשתינאית לסטטיסטיקה.

⁹ נתונים שפורסמו על ידי ארגון העבודה הבינלאומי ב- 31 במאי 2001 וצוטטו על ידי העיתון הפאן ערבי "א-שרק אלאוסט".

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

לוח 2. נתוני תעסוקה ברשות הפלשתינאית, דצמבר 2001 בהשוואה ל- 1991

סעיף	דצמבר 2001	1991
כוח עבודה כולל	800 אלף נפש (100%)	312 אלף (100%)
מועסקים	410 אלף (51%)	287 אלף (92%)
מובטלים	390 אלף נפש (49%)	25 אלף (8%)
מובטלים דורשי עבודה	235 אלף נפש (65% מסך כל המובטלים)	
מובטלים שאינם דורשים עבודה	155 אלף נפש (35%)	

מקור: הלשכה הפלשתינאית לסטטיסטיקה, סקר שוק העבודה

הפלשתינאים קושרים באופן ישיר את התרחבות העוני בשטחים לקשיים בשוק העבודה. לפי נתוני המשרד הפלשתינאי לעניינים חברתיים המתייחסים לשנת 2001, מתוך כ- 410 אלף משפחות ועובדים שזקוקים לסיוע, מרביתם היו עובדים שאיבדו את מקום תעסוקתם בזמן האינתיפאדה בישראל ובשטחים.

לוח 3. עובדים ומשפחות הזקוקות לסיוע דחוף, שנת 2001

סעיף	מספר
בלתי מועסקים שעבדו בישראל	120,000
בלתי מועסקים שעבדו באזורי תעשייה, התנחלויות	15,000
מובטלים מלפני האינתיפאדה	70,000
מובטלים בשל המצב הכלכלי הנוכחי	120,000
סה"כ	325,000
משפחות המקבלות סיוע (מקרים קשים)	45,000
משפחות (מקרים אחרים)	20,000
משפחות של בלתי מועסקים	20,000
סה"כ	410,000

מקור: המשרד הפלשתינאי לעניינים חברתיים¹⁰

בתחום המסים חלה החמרה משמעותית, עם ירידה של 80% בגביית המסים. לפני האינתיפאדה, כ- 66% מסך כל המסים שגבתה הרשות הפלשתינאית נגבו על ידי ישראל. מאז סוף שנת 2000, חדלה ישראל להעביר לפלשתינאים את המסים אותם גבתה. המצב הפיסקלי ממשיך להידרדר, והסיוע של המדינות התורמות אינו מכסה את הגירעונות. נכון לסוף 2001, פיגרה הרשות הפלשתינאית בהחזר חובות בסך של כ- 450 מיליון דולר, בעיקר לספקים מסחריים. בכל חודש צוברת הרשות גירעונות נוספים בשווי של כ- 13 מיליון

¹⁰ הנתונים הפלשתינאים אינם מפרידים בין משפחות ליחידים, וזאת כדי "להעצים" את הנתונים מסיבות פוליטיות.

דולר, והרשות אינה רחוקה מקריסה. מנגנון הרשות הפלשתינאית לגביית מיסים אינו יעיל והידרדרות הסדר הציבורי מקשה עוד יותר על גביית המיסים. נזקים קשים נגרמו לתשתית הפיסית בשטחי הרשות (מערכות תחבורה ותקשורת, מבנים אזרחיים וציבוריים, מפעלים). נזקים אלה נאמדים על ידי הבנק העולמי בכ- 350 מיליון דולר.¹¹

מצבם של הפלשתינאים יכול היה להיות חמור הרבה יותר אלמלא אימצו דרכים שונות, שהקלו על מצוקתם: חלק ניכר מהפלשתינאים הידק את החגורה, צמצם בהוצאותיו וירד ברמת החיים, חלק קטן מהפלשתינאים מצא עבודה בלתי חוקית בישראל וחלק מתבסס על חסכוניות והלוואות מקרובי משפחה.

שני סקרים נערכו במהלך שנת 2001 בקרב האוכלוסייה הפלשתינאית במטרה לבדוק כיצד התמודדו משקי הבית עם המציאות הכלכלית הקשה. סקר אחד בפברואר 2001 בוצע על ידי אוניברסיטת ביר זית והשני באפריל 2001 בוצע על ידי הלשכה הפלשתינאית לסטטיסטיקה. שני המחקרים התייחסו לתקופה שמסוף ספטמבר (תחילת האינתיפאדה) ועד למועד ביצועם. למרות הבדלים כאלו ואחרים, שני הסקרים הצביעו על מגמות דומות, קרי צמצום בהוצאות (למעלה מ- 80 אחוזים מהנשאלים בשני הסקרים ציינו כי קיצצו בהוצאותיהם), הלוואות כספים (כ- 40 אחוזים מהנשאלים) והסתמכות על חסכוניות (בין 40 ל- 55 אחוזים).

לוח 4. דרכי התמודדות של משקי בית פלשתינאים עם המצב הכלכלי בתקופת האינתיפאדה (% מהנשאלים)

הלשכה לסטטיסטיקה	ביר זית	
81	84	קיצוץ בהוצאות
41.6	55.2	שימוש בחסכוניות
55.4	--	דחיית תשלומים
35.9	42.9	הלוואות
18.2	22.3	מכירת תכשיטים/חפצי ערך
12.1	16.9	מעבר לחקלאות/משק חי
1.5	4.1	מכירת/משכון רכוש, קרקעות
2.7	--	העברות מחו"ל
2.3	--	שליחת בני משפחה לחו"ל
0.6	--	שינוי מקום מגורים

¹¹ באמצע מארס 2002, פרסמה הנציבות האירופית כי הנזקים, שנגרמו לפרוייקטים תשתיתיים במימון האיחוד האירופי בשטחי הרשות נאמד בקרוב לכ- 20 מיליון אירו, קרי פחות מ- 18 מיליון דולר.

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

גורם נוסף שעייב את הקריסה הוא העובדה שהמדינות התורמות הגבירו באופן משמעותי מאז האינתיפאדה את רמת הסיוע לשטחים. בשנת 2002, הן הזרימו למעלה מ- 1 מיליארד דולר, למעלה מכפליים בהשוואה לשנת 1999.

לוח 5. התחייבות המדינות התורמות והעברת סיוע כספי בפועל, 2002-1999 (מיליון דולר)

2002	2001	2000	1999	
261	473	852	692	התחייבות לסיוע רגיל
1,266	755	121	0	התחייבות לסיוע חירום
1,527	1,228	973	692	סה"כ התחייבות
1,051	929	549	482	סה"כ סיוע בפועל

מקור: הבנק העולמי, מארס 2003

למרות הפתרונות הזמניים שלעיל, המצב אינו יציב. בתי האב ניצלו חסכוניות והלוואות ומקורותיהם נמצאים בשלבי הידלדלות. גם השגת מקום תעסוקה בלתי חוקית בישראל הפכה למשימה קשה יותר, בשל נקיטת צעדים ביטחוניים חריפים מצד ישראל בעקבות גל הפיגועים הקשה בסוף מארס 2002 והכניסה המסיבית של צה"ל לשטחי A במהלך אפריל (מבצע "חומת מגן").

אימוץ התוכנית המדינית הידועה בשם "מפת הדרכים" בקיץ 2003 וההכרזה על הפסקת ההתקפות מצד ארגוני הטרור מסוף יוני ועד אמצע אוגוסט אמנם יצרה אווירה ציבורית טובה יותר, אולם לא הביאה להשלכות כלכליות משמעותיות.

המשך העימות האלים, יביא לקריסה מוחלטת של השירותים הציבוריים, הפסקות חשמל ומים, בעיות באספקת תרופות ולהתרחבות תופעת העוני. גם אם יהיה פתרון מדיני, אפילו חלקי, וישוקם אמון המשקיעים במשק הפלשתינאי, ייקח למעלה משנתיים להגיע לרמת ההכנסה לנפש, ששררה לפני האינתיפאדה.

הבנק העולמי מציין שלושה תרחישים מדיניים עתידיים עם השלכות שונות על ההתפתחות הכלכלית בשטחים.

- **התרחיש הראשון** – סטאטוס קוו – מדבר על המצב ששרר רוב הזמן מאז החלה האינתיפאדה, קרי המשך מדיניות הסגרים ותנועה מוגבלת של אנשים וסחורות.
- **בתרחיש השני** – הקלה בסגרים – מדובר על הרפיה בעימות, הפסקת האלימות, הסרת הסגרים וחידוש העברות הכספים מישראל לרשות.
- **התרחיש השלישי** – החרפה – מתאר מצב הדומה לזה שהשתרר בגדה המערבית עד סוף חודש מארס 2002, במהלכו הסלימה ישראל את תגובותיה הצבאיות נגד מטרות של הרשות בעקבות פיגועים בשטח ישראל. עם זאת, ישראל נמנעה בתקופה זו מלפגוע בצורה אנושה ובלתי הפיכה ביכולת השלטונית של הרשות. במסגרתו הוגברו ההתנגשויות האלימות, הופסקה באופן כמעט מוחלט תנועת סחורות ואנשים ונמשכה הפגיעה בתשתיות.

לוח 6. התרחישים הכלכליים לגבי הגדה המערבית ורצועת עזה, 2002 - 2003

החרפה	הקלה	סטטוס קוו					
2003	2002	2003	2002	2003	2002	2001	
3.794	3.834	6.716	5.620	4.746	4.656	4.609	הכנסה לאומית גולמית (מיליארד דולר)
3.671	3.713	5.714	4.853	4.209	4.129	4.093	תמ"ג (מיליארד דולר)
- 5%	- 20%	14%	17%	- 3%	- 3%	-19%	הכנסה לאומית גולמית לנפש
- 5%	- 13%	13%	13%	- 3%	- 4%	- 16%	תמ"ג לנפש
0%	- 19%	19%	16%	4%	0%	- 14%	צריכה פרטית
- 4%	- 3%	35%	13%	15%	- 4%	- 8%	יצוא
- 1%	- 28%	22%	12%	4%	- 5%	- 19%	יבוא
37%	36%	15%	21%	29%	28%	26%	אבטלה
65%	62%	29%	39%	51%	50%	46%	שיעור עוני

מקור: הערכות הבנק העולמי, מארס 2002

הבנק העולמי מוסיף תרחיש רביעי המתאר התמוטטות מוחלטת של הרשות הפלשתינאית, והפסקת יכולתה לשלוט. מצב דומה לזה השתרר בסוף מארס 2002, עם כניסת כוחות צה"ל לשטחי A והטלת מצור על יו"ר הרשות, יאסר ערפאת. במצב דברים זה, לפי תרחיש הבנק העולמי, תיאלץ הקהילה הבינלאומית להושיט סיוע הומניטרי וסיוע חירום לתושבים הפלשתינאים. לפי הבנק, מדובר בחזרה שנים רבות לאחור בטרם נחתמו הסכמי אוסלו.

הקשרים הכלכליים בין ישראל לבין הרשות ספגו מכה ניצחת, בתחום מעבר העובדים, גביית המסים ובתנועת הסחר. בנוסף לכך נוצר משבר אמון קשה בין הצדדים.

אירועי האינתיפאדה, ובכלל זה הפגיעה באזרחים ובמעסיקים ישראלים בקווי התפר ובשטחים הפלשתינאים והאירועים האלימים במעברים ברצועת עזה, יצרו פגיעה קשה באמון של הסוחרים הישראלים כלפי עמיתיהם הפלשתינאים. מאז החלה האינתיפאדה, מעדיפים סוחרים ישראלים לא לבוא במגע תכוף עם מקביליהם הפלשתינאים (בודאי לא בשטחי הרשות), וכשעשו זאת העדיפו לקבל את הכסף במזומן. דפוס זה של תשלום הקטין עוד יותר את נפח הסחר בין הצדדים. באופן טבעי, נראה גם שחלק מהיצואנים הישראלים, שעד המהומות שמו ייבם על השוק הפלשתינאי, החלו, בשל החשש לביטחונם, לאתר שוקי ייצוא חלופיים.

תנועת הסחר בין ישראל לרשות הפלשתינאית הצטמצמה בצורה ניכרת מאז החלה האינתיפאדה. לפני ספטמבר 2000, היווה השוק הפלשתינאי את שוק הייצוא הבודד השני בגודלו מבחינת ישראל, לאחר ארה"ב. הייצוא הישראלי לשטחים בשנים שלפני העימות היה גדול מן הייצוא למדינות מערביות מתועשות דוגמת גרמניה ובריטניה, וגדול, לאין-שיעור, מהיצוא הכולל למדינות ערב.

בטרם האינתיפאדה, נאמדה תנועת הסחר ההדדי (רשמי ובלתי רשמי) בין ישראל לרשות בכ- 2.7 מיליארד דולר בשנה. כ- 80% מסכום זה, קרי למעלה מ- 2 מיליארד דולר, היו של יצוא ישראלי (כ- 5 אחוזים מכלל הייצוא הישראלי). סכום זה כלל רכישת מוצרים ישראלים ומוצרים שלגביהם שימשו ישראלים מתווכים בין הספקים מחו"ל לסוחרים הפלשתינאים. לפי נתוני משרד התמ"ס הישראלי, בשנת 2003 הסתכם הסחר הישראלי עם שטחי הרשות בלא יותר מ- 1.3 מיליארד דולר.

בשנים 1998-2000, אז החל המשק הפלשתינאי להראות סימני התאוששות נרשמה גם עלייה בשווי הייצוא הפלשתינאי לישראל. יש לזכור כי השיפור במצב הביטחוני הביא לעלייה גם בהיקף רכישות המוצרים של ישראלים באזורי התפר (דוגמת, הכפר בידיא). ההערכה היא כי רכישות אלה נאמדו בכ- 125 מיליון דולר לפחות בשנה. כיום נתון זה אפסי.

לאחר הסכמי אוסלו חלה עלייה בחלקו של היצוא הפלשתינאי לישראל מכלל היצוא. בשנת 1990, היצוא לישראל היווה 85% מכלל היצוא הפלשתינאי, בעוד בשנת 1998, שיעור זה עלה ל- 95%.¹²

היצוא הפלשתינאי ליעדים כמו האיחוד האירופי ומדינות ערב, בהן קיוו הפלשתינאים להשיג נתח שוק, תפסו מקום שולי בלבד מסך כל היצוא הפלשתינאי. היצוא לישראל, שנאמד בכ- 500 מיליון דולר, כלל בעיקר מוצרי אבן ושיש, טקסטיל ותוצרת חקלאית.

לוח 7. נתוני הסחר של הרשות הפלשתינאית, לפני האינתיפאדה ואחריה (מיליוני דולר)

2002	1999	
418.9	624.6	יצוא סחורות ושירותים
1,581.8	3,367.8	יבוא סחורות ושירותים
- 1,162.9	- 2,743.2	מאזן מסחרי

מקור: הרשות הפלשתינאית והבנק העולמי

בשנת 2001 היצוא הפלשתינאי לישראל ירד ב- 60% - 70%, והסתכם בשנת 2001 ב- 150-200 מיליון דולר בלבד. לפי נתוני הבנק העולמי, בתקופה שבין יוני 2000 ליוני 2002, הייצוא הפלשתינאי הצטמצם בכ- 45% והיבוא צנח בכשליש.

חשוב להדגיש כי ישנן הערכות רבות ושונות על היקף הנזקים הכלכליים, שנגרמו בשטחים. הפלשתינאים מפרסמים נתונים על נזקים אדירים ובהיקף של מספר מיליארדי דולרים. ניתן להסביר את הנתונים הגבוהים כמאמץ פלשתינאי מכוון הנועד לשרת את מטרותיהם הפוליטיות. הלוח שלהלן המבוסס על נתוני משרד הכלכלה הפלשתינאי מציג נזק בהיקף של כ- 7 מיליארד דולר בשנה הראשונה של האינתיפאדה.¹³

¹² Cooperation between the Palestinian Authority, Egypt and Jordan to Enhance sub-regional trade related services (UNCTAD), February 2000.

¹³ נתונים אלה נראים מוגזמים, אולם הם "אומצו" על ידי הבנק העולמי ונכללו בדו"ח שפורסם בנושא המשק הפלשתינאי.

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

לוח 8. ההפסדים למשק הפלשתינאי, 28 ספטמבר 2000 - 15 אוקטובר 2001

סעיף	מיליוני דולר
המגזר היצרני	4,641
נכסים לאומיים	922
קשיים כלכליים נוספים	875
קשיים תקציביים נוספים	50
הכנסות המוחזקות על ידי ישראל	380
אחר	85
סה"כ	6,953

מקור: משרד הכלכלה הפלשתינאי

בתקשורת הפלשתינאית פורסם בשלהי 2001 נתון דומה, ולפיו הפסדיו הכוללים של המשק הפלשתינאי מאז תחילת האינתיפאדה נאמדו בכ- 6.8 מיליארד דולר, מתוכם הפסדים של 2.4 מיליארד - 3.2 מיליארד דולר כתוצאה ישירה של אבדן הכנסות, שמקורה בירידה בהיקף הפעילות הכלכלית.¹⁴

סוגיית גדר הביטחון, שישראל מקימה לאורך הגדה המערבית, נשללת על ידי הפלשתינאים גם משיקולים כלכליים. הדברים מתבססים על דו"ח, שהוציאה קרן המטבע הבינלאומית בנושא בספטמבר 2003, ושקובע כי הדבר יכביד עוד יותר על המצב הכלכלי של הפלשתינאים. לפי מומחי הקרן, הגדר תמנע מכ- 300,000 פלשתינאים גישה לכבישים, למים, לשווקים ולאדמות חקלאיות.

¹⁴ הערכה זו צוטטה מפיו של נייגיל רוברטס, האחראי על הגדה המערבית ועזה בבנק העולמי (ופא-סוכנות הידיעות הפלשתינאית, 10 במארס 2002).

יכולת המשק הפלשתינאי להתנתק מהמשק הישראלי

בימים הראשונים של האינתיפאדה, שפרצה בשלהי ספטמבר 2000, מיהרו הפלשתינאים והודיעו על החרמת מוצרים ישראלים, ובדגש על מותגים ידועים (דוגמת "תנובה"). החרם וירידת רמת החיים הביאה להקטנת מחזור המכירות של המותגים הישראליים המובילים בתחום מוצרי הצריכה. עם זאת, כמעט שלוש שנים לאחר הכרזת החרם, מוצרים ישראלים מוכרים נמכרים ברחבי הגדה המערבית.

בהקשר לנקודה זו רצוי לזכור כי בשטחים ישנו ייצור מקומי של מוצרים היכולים לשמש תחליף למוצרים הישראליים, אם כי באיכות פחותה. במקביל, ובמידה שהמפעלים המקומיים יתקשו לפעול כתוצאה ממחסור בחומרי גלם, שמקורם בישראל, סביר כי הפלשתינאים ייפנו לייבוא של תחליפים מירדן או ממצרים. במקרה כזה, ומתוך שיקולים פוליטיים, נראה כי ישראל לא תציב קשיים בפני הייצוא הירדני והמצרי לשטחים.

בהתבסס על הנתונים הכלכליים, הפלשתינאים אינם יכולים לממש חרם מוחלט על מוצרים ישראלים לאורך זמן. עם זאת, מאחר שהתנאים הכלכליים בשטחים הורעו, גם ללא קשר לחרם יזום נגד המוצרים הישראליים, העדיפו הצרכנים הפלשתינאים לרכוש מוצרים זולים יותר ומאיכות ירודה מתוך שיקול כספי גרידא. במהלך האינתיפאדה הראשונה בסוף שנות השמונים, קראה ההנהגה הפלשתינאית להחרים מוצרים מישראל, אולם חרם זה לא האריך ימים וגם לא היה אפקטיבי.

עד כה, הסתמכה הרשות הפלשתינאית על ישראל בכל האמור למוצרים אסטרטגיים כמו דלק ונפט. למרות שבתחילת האירועים האלימים בשטחים מכירות המלט של ישראל לשטחים פסקו כמעט לחלוטין, יקשה על הפלשתינאים למצוא חלופות טכניות ממשיות. לרש"פ ייקח זמן עד שתוכל מבחינה טכנית להקים תשתיות פיזיות לייבוא מוצרים אלה בטרם יוכלו להפסיק או להפחית את הייבוא מישראל (בהקשר למלט, חשוב להדגיש כי כבר בעבר יובאו לרצועת עזה כמויות של מלט ממצרים במחירים מופחתים מאלה שסופקו על ידי חברת "נשר" הישראלית. בשלב זה פוטנציאל הייצוא המצרי למלט מוגבל, והמדינה מייבאת מלט מחו"ל. עם זאת נוכח תכניות הפיתוח בתחום זה, כולל הקמת מפעל מלט חדש בסיני, נראה כי למצרים יהיה עודף מלט לייצוא בתוך 2-4 שנים. לגבי הגדה המערבית, הרי שעיקר הייבוא צריך להגיע מירדן, הנהנית מעודף ייצור בתחום המלט. מבחינה טכנית, יכולה ירדן לכסות את צורכי המלט בגדה, אולם עד כה, מחיר המלט הירדני היה גבוה מהמחיר אותו גבתה "נשר"). מעבר לכך, חשוב להדגיש כי לראשי הרשות הפלשתינאית אינטרסים אישיים בייבוא מוצרים אלה, ובשלב זה לא נראה כי הם מעוניינים לוותר על מקור הכנסה משמעותי זה.

האירועים האלימים, הפגיעה באזרחים ישראלים וההתנגשויות האלימות במחסום ארז ובמעבר קרני הביאו לפגיעה קשה באמון של הסוחרים הישראליים

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

כלפי עמיתיהם הפלשתינאים. סוחרים ישראלים יעדיפו בעתיד לא לבוא במגע תכוף עם מקביליהם הפלשתינאים (בודאי לא בשטחי הרשי"פ), וכשיעשו זאת יעדיפו לקבל את הכסף במזומן. דפוס זה של תשלום צפוי להקטין עוד יותר את נפח הסחר בין הצדדים. באופן טבעי, נראה גם שחלק מהיצואנים הישראליים שעד כה שמו ייבם על השוק הפלשתינאי, ינסו, בשל החשש לביטחונם, לאתר שוקי ייצוא חלופיים.

תופעת הציקים החוזרים, עד כמה שהיא חמורה כיום (חובות פלשתינאים לסוחרים ישראלים נאמדים בעשרות מיליוני שקלים), אינה צפויה להיפתר.

מעבר לסחר, לפלשתינאים אין אלטרנטיבה תעסוקתית ממשית מעבר לשוק הישראלי. ערב האינתיפאדה, בספטמבר 2000, הועסקו מידי יום בישראל ובהתנחלויות מעבר לקו הירוק לפחות כ- 130,000 פועלים פלשתינאים. בשל האירועים האלימים צמצמה ממשלת ישראל את מתן היתרי העבודה לעובדים הפלשתינאים. למרות זאת, נכון לסוף שנת 2002, הותר לכ- 30,000 פלשתינאים לעבוד כחוק בישראל. להכנסות המשק הפלשתינאי משוק העבודה בישראל אין תחליף, בייחוד לאור הירידה הדרסטית במספר המועסקים הפלשתינאים במדינות המפרץ במהלך העשור האחרון.

ישראל מהווה מקור הכנסה חשוב עבור הרשות הפלשתינאית כתוצאה מגביית המסים, שהיא מבצעת עבור הרשות. לפי נתונים שפרסם שר האוצר הפלשתינאי, שווי המסים שנגבו בישראל עבור הפלשתינאים בשנים 2002 ו- 2003 היה גדול כמעט פי שניים משווי ההכנסות שגבתה הרשות בשטחיה. בסך הכל, העבירה ישראל לרשות במהלך 2002 ועד אמצע 2003 כ- 2 מיליארד שקלים ממיסים.¹⁵

מקורות יבוא חלופיים: ירדן ומצרים

עוד בטרם החל המשבר בשטחים ומזה מספר שנים, טרחו ההנהגות בירדן ובשטחים להדגיש כי הסחר בין שני הצדדים אינו מממש את הפוטנציאל. היקף החליפין בין הצדדים הסתכם בשנתיים האחרונות בכ- 50 מיליון דולר בשנה, בחלוקה כמעט שווה בין הצדדים.

הירדנים והפלשתינאים הביעו לא אחת טענות קשות באשר לקשיים שישראל הערימה, לטענתם, לאורך השנים על ניהולו התקין של המסחר ביניהם. המצב הפוליטי העדין אליו נקלעה ירדן כתוצאה מהמאורעות בשטחים מביא לכך שישראל לא יכולה וגם לא תוכל להתעמת עם ירדן בסוגייה הרגישה הקשורה לסחר הפלשתינאי-ירדני. מאז החלה האינתיפאדה גילתה ישראל מדיניות של הגמשה כלפי ירדן בהקשר זה.

ברם, מבחינה כלכלית פוטנציאל היצוא הירדני לשטחים אינו גדול. המוצרים הירדניים יכולים להשלים חלקית בלבד את צורכי השוק הפלשתינאי בשל מבנה

¹⁵ גלובס, 12 – 13 באוגוסט, 2003, עמ' 4.

המשקים הדומים ויכולתו הדלה יחסית של מגזר התעשייה הירדני. לאור זאת, לא צפוי גידול משמעותי בייצוא הירדני לשטחים מעבר למספר מיליונים בודדים בשנה.

להבדיל מירדן, מצרים היא בעלת תשתית תעשייתית מגוונת יותר, ויכולה בהחלט להגדיל את הייצוא לשטחי הרשות הפלשתינאית, ובעיקר לרצועת עזה, על חשבון ישראל. הסחורות והמוצרים המצריים הינם באיכות ירודה בהשוואה למוצרים הישראליים ומחירם זול יותר, ונראה כי יהוו תחליף הולם למוצרים הישראליים במידה שישראל תתיר יבוא כזה ממצרים. אם תכנית ההתנתקות של ישראל מעזה תתממש, יתהדק הקשר הכלכלי בין עזה למצרים.

סיוע אפשרי ממדינות ערב

תמיכה רטורית וסיוע הומניטרי

מאז פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא התמקדה תגובתן של מדינות ערב בהבעת תמיכה רטורית במאבקם של הפלשתינאים, בנקיטת צעדים במישור הדיפלומטי ובהבטחת סיוע הומניטרי למשפחות הנפגעים, אשר רק חלקו הועבר בפועל. צעדים אלה באו, במרבית מדינות ערב, כמענה ללחץ מצד דעת הקהל המקומית.

הפגנות התמיכה ההמוניות בפלשתינאים, שנערכו ברחבי הבריות הערביות בשלביה הראשונים של האינתיפאדה, יצרו מצב בו השלטונות לא יכלו לעמוד מנגד ולהתעלם מרצון "הרחוב הערבי". הכרסום, שחל בכוח ההרתעה של ישראל בעיני דעת הקהל הערבית, בעקבות הנסיגה החד-צדדית של צה"ל מלבנון והגברת מספר הפיגועים בעריה הראשיות של ישראל, שלהבו עוד יותר את ההמונים והגבירו את הלחץ על המשטרים, גם במדינות ערביות הנחשבות מתונות, דוגמת מצרים, ירדן ומרוקו.¹⁶ לעתים, התפתחו הפגנות ההזדהות עם הפלשתינאים לעימותים אלימים כנגד כוחות הביטחון, תוך השמעת סיסמאות וקריאות גנאי כנגד המשטרים והשליטים.¹⁷

בועידת קהיר, שהתקיימה באוקטובר 2000, ומתוך רצון להוכיח את מחויבותם לגורם הפלשתינאי, החליטו מנהיגי מדינות ערב על הקמתן של שתי קרנות סיוע לפלשתינאים: קרן "אל-קדס" (ירושלים), שתכליתה לשמור על אופייה הערבי של ירושלים, וקרן האינתיפאדה שנועדה לתמוך במשפחות החללים הפלשתינאים. במסגרת קרנות אלה, הובטח כי יועבר לפלשתינאים סיוע בסך מיליארד דולר. היוזמה להקמת הקרנות הייתה סעודית. כוונת, לראשונה מאז תמיכת הפלשתינאים בסדאם חוסיין בזמן הפלישה בשנת 1990, התחייבה אף היא להעביר סיוע לפלשתינאים.¹⁸

הסכומים עליהם התחייבו מדינות ערב אינם יכולים לענות על כל צרכי המשק הפלשתינאי. לפי הערכת הבנק העולמי מספטמבר 2003, הפלשתינאים זקוקים לסיוע של כ- מיליארד דולר בשנה מהמדינות התורמות בכדי לקיים את המשק. החשש בקרב הפלשתינאים הוא שההתמקדות של הקהילה הבינלאומית תעבור לעיראק על חשבונם של הפלשתינאים.

מעבר לכך, העברת הכספים בפועל התמהמהה, בין היתר עקב חששן של מדינות ערב כי העברת הכספים ישירות לידי הרשות תגרור שימוש בלתי הולם בהם,

¹⁶ Eyal Zisser, "Is Anyone Afraid of Israel?" *Middle East Quarterly* (Spring 2001).

¹⁷ בשל הפרות הסדר בעקבות ההפגנות, אסרה ירדן, למשל, קיום הפגנות. תקנה זו הייתה בתוקף גם בזמן מלחמת ארה"ב בעיראק.

¹⁸ Bruce Maddy Weitzman, "The Arab World and the al-Aqsa Intifada", *Tel Aviv Notes*, November 23, 2000.

ותביעתן ליצור מנגנון שיבטיח את העברתם ליעדם.¹⁹ נכון למארס 2001, שליש מהכסף שהובטח הופקד בבנק סעודי בכוונה לחלקו. נביל שעת', שר התכנון הפלשתינאי אמר במארס 2001 כי רק 8 מיליון דולר מתוך הסכום שהובטח הגיע בפועל לגדה המערבית ולרצועת עזה.²⁰ בועידת עמאן אשר כונסה בשלהי מארס 2001 הוחלט כי מדינות ערב יעבירו לידי הרשות הפלשתינאית 240 מיליון דולר, אשר ישולמו באופן חודשי בשישה תשלומים, כל אחת בסך 40 מיליון דולר. נביל שעת' ציין באפריל 2002, במעמד קבלת המחאה בסך 15.4 מיליון דולר מערב הסעודית לליגה הערבית למימוש החלטות הוועידה הערבית שכונסה בביירות חודש קודם, כי ערב הסעודית שלמה בשנת 2001 סכום של 310 מיליון דולר, אשר היוו 40% מכלל הסיוע הפיננסי הערבי המובטח לרשות הפלשתינאית, וקרא למדינות ערב לנהוג כמוה וכמו כוונת, אשר שלמה אף היא את חלקה בסך 7.5 מיליון דולר מספר ימים קודם לכן.²¹

בהקשר זה יש לציין כי עיראק, תחת הנהגתו של סדאם חוסיין ייצגה מקרה ייחודי בקרב רוב מדינות ערב, מאחר שהמסטר עודד את ההמונים לצאת ולהביע הזדהות עם הפלשתינאים. המסטר עשה ניסיון למנף את האהדה העממית לעניין הפלשתינאי כצעד של התרסה ובידול בהשוואה לעמדה המתונה שניסו להציג מצרים וערב הסעודית, בעלות הברית המובילות של ארה"ב בעולם הערבי. הפופולריות הגואה של איראן ברחוב הפלשתינאי, לאחר הצלחת בן טיפווחיה, ארגון החזבאללה, להביא לנסיגת צה"ל מלבנון הגבירו אף הם את רצונו של סדאם להציג עצמו כפטרון הפלשתינאים.²²

סדאם, באמצעות התקשורת העיראקית, התפאר כי גייס למעלה מ-6 מיליון "מתנדבים", כולל 2 מיליון נשים, למלחמה למען העניין הפלשתינאי. עם זאת, עד כה לא ידוע על מקרה בו היו מעורבים עיראקים בפעילות טרור בתחומי ישראל או בגדה המערבית.

עם זאת, המסטר העיראקי תמך חומרית בפעילות הטרור הפלשתינאית, כשהדוגמה הבולטת ביותר הייתה משלוח 10,000 דולר למשפחות מתאבדים.²³ בזמן מבצע "חומת מגן" (אפריל 2002) הודיע סדאם על הגדלת סיוע זה ל-25,000 דולר לכל משפחה.²⁴ באותו חודש דיווחה סוכנות הידיעות העיראקית כי סדאם חוסיין הבטיח להעביר לפלשתינאים 10 מיליון אירו לתמיכה

¹⁹ "The Delay in Arab Aid for the Intifada", *Memory*, no. 178, January 16, 2001;

"Differences over Aid to Palestinians Resolved: Palestinian Official", *English.peopledaily.com.cn*, March 25, 2001.

²⁰ Caroline Hawley, "Arab Aid Slow to Reach Palestinians", *BBC News* (internet version), March 12, 2001.

²¹ "Arab League Receives \$15.4 Million from Saudi Arabia for Palestinian Aid", *Cairo MENA* (internet version), April 11, 2002.

²² Reuven Paz, "From Tehran to Beirut to Jerusalem", *Peace Watch*, No. 313, March 26, 2001.

²³ Ofra Bengio, "The Iraqi-Palestinian-Israeli Triangle", *Tel Aviv Notes*, No. 14, March 8, 2002.

²⁴ Shay Feldman, "Managing the Conflict with the Palestinians: Israel's Strategic Options", *Strategic Assessment*, Vol. 5, No.1 (June 2002) (internet version).

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

באינתיפאדה. הכסף ייועד ל"לוחמים הפלשתינאים, למנהיגים יאסר ערפאת ולעם הפלשתינאי הנפלא".²⁵

מאז פרוץ האינתיפאדה בספטמבר 2000, נמנעו ממשלות ערב מלעסוק באופן מאורגן בהעברת אמצעי לחימה לשטחי הרשות הפלשתינאית. להפך, חלק מהמדינות השכנות (ירדן, מצרים) פעלו באופן אקטיבי למנוע זליגת אמצעי לחימה מתחומן לשטחי הרשות באמצעות מבריחים, שהתארגנו על בסיס מקומי.

המצב הכלכלי של מדינות ערב

הדימוי לפיו מדינות הנפט העשירות ובראשן ערב הסעודית נהנות משגשוג כלכלי ומעודף הכנסות אותן ניתן להפנות לסיוע בעבור המדינות החלשות יותר בעולם הערבי ולפלשתינאים אינו מעוגן במציאות הכלכלית הנוכחית. ניתוח מצב המשק הנוכחי במדינות ערב מצביע על כך כי "המוטיבציה" הכלכלית של מדינות ערב ברמת הממשלות להזרים כספים לפלשתינאים או להפנות משאבים לרכישת נשק עבור הפלשתינאים אינה קיימת. המצב הנוכחי מצריך את מרבית מדינות ערב לעסוק ברפורמות כלכליות פנימיות.

לפי דו"ח של הפורום הכלכלי העולמי, אשר פורסם בספטמבר 2002, מדינות ערב סובלות בעשרים השנים האחרונות משיעורי צמיחה נמוכים בעיקר כתוצאה מהמדיניות הכלכלית, ופחות כתוצאה מגורמים חיצוניים.

לפי הדו"ח, מדינות ערב מסתמכות על הצברי הון כוזב יחידי לצמיחה והגלובליזציה השאירה אותן מאחור. ב-1981, שנת השיא של הכנסות הנפט, חלקן של מדינות ערב בייצוא העולמי הגיע ל-10.7%, ואילו בשנת 2001 ירד חלקן ל-3.5% בלבד. הרכב הייצוא של מדינות ערב מבוסס בעיקר על נפט. ההשקעה הפרטית במדינות ערב אינה מספיקה ואינה יעילה. המגזר הבנקאי הוא החשוב ביותר בין המגזרים הפיננסיים, אך הוא אינו משקיע נכסים לאומיים במגזרים יצרניים. להוציא את מצרים, עומאן, סוריה ותוניסיה, שיעור הצמיחה במדינות ערב היה שלילי.²⁶

דו"ח, שפרסמה תוכנית הפיתוח של האו"ם בקיץ 2002, הציג אף הוא תמונה קודרת בתחום הצמיחה הכלכלית במדינות ערב בשני העשורים האחרונים.

לפי הדו"ח, שווי התל"ג של כל 22 מדינות ערב ביחד איננו מגיע לשווי התל"ג של מדינה אירופית בינונית אחת כגון ספרד: בשנת 1999, הסתכם התל"ג של 22 מדינות ערב ב-531.2 מיליארד דולר לעומת 595.5 התל"ג הספרדי באותה

²⁵ "Iraqi Leader Pledged 10M Euros to Palestinians", *AFP*, April 11, 2002.

²⁶ "Arab states economies continue to be mismanaged, report shows", *www.arabicnews.com*, September 9, 2002.

שנה.²⁷ בין 1975 ל- 1998 התל"ג הריאלי בעולם הערבי עלה מ- 256.7 מיליארד דולר ל- 445.7 מיליארד דולר. שיעור הצמיחה השנתי הממוצע לאורך תקופה זו עמד על 3.3%, אך היה נתון לתנודתיות גבוהה עקב אי היציבות במחירי הנפט ובהיקף התוצר החקלאי (8.6% צמיחה בין השנים 1975 ל- 1980, 0.7% בין השנים 1982 ל- 1990, תקופה המכונה "העשור האבוד" ו- 3.3% צמיחה בין השנים 1990 ל- 1998).²⁸

ממוצע האבטלה במדינות ערב עומד על 15%, פי שלושה מהממוצע העולמי. בשעה שההכנסה לנפש באזור גבוהה לעומת מרבית המדינות המתפתחות האחרות, ממוצע הצמיחה של ההכנסה לנפש בעולם הערבי במהלך 20 השנים החולפות היה 0.5% בלבד. בנוסף, לאורך אותה תקופה ירד פרוץ העבודה בשיעור ממוצע של 0.2%. את שיעור הצמיחה הנמוכה בהכנסה לנפש ואת ירידת פרוץ העבודה ניתן להסביר, בין היתר, בפער שבין מדינות ערב לבין מדינות מתפתחות אחרות בתחום ממוצע שנות הלימוד לנפש, שהוא נמוך יותר במדינות ערב לעומת מדינות אסיה למשל.²⁹ אינדיקטור נוסף למגמה השלילית בכלכלת מדינות ערב בשני העשורים האחרונים מהווה מדד התל"ג לנפש: בעוד בשנת 1997 עמד שיעור התל"ג לנפש על 21.3% והיווה יותר מחמישית מהתל"ג הממוצע לנפש ב- 30 המדינות החברות בארגון שיתוף הפעולה הכלכלי והפיתוח (OECD), הרי בשנת 1998 ירד שיעור זה במדינות ערב ל- 13.9% והיווה שביעית מהממוצע של מדינות OECD.³⁰

השקעה גדולה ביצירת הון קבוע בסך גבוה מ- 3,000 מיליארד דולר במהלך עשרים השנים האחרונות נשאה תמורה מצומצמת במונחי הכנסה לנפש. הכנסות הנפט אינן מושקעות תמיד ביעילות במדינה או באזור, וכשהן משמשות ליצירת הון פיסקלי, תרומתן לצמיחה מצומצמת.

בצד החיובי, ציין דו"ח תוכנית הפיתוח של האו"ם כי מדינות ערב צמצמו באופן דרמטי את העוני בשני העשורים האחרונים, העלו את תוחלת החיים, הקטינו את תמותת התינוקות ואת ממדי העוני הקיצוני.³¹

ערב הסעודית

אם ניקח לדוגמה את ערב הסעודית, הנחשבת לאחת המדינות הערביות בעלות האמצעים והתורמות המובילות לרשות הפלשתינאית, נראה כי מבחינה כלכלית היא שקועה עד צוואר בבעיות פנימיות ובגירעון תקציבי גדול, דבר שצפוי להקשות עליה בעתיד להפנות סכומים ניכרים יותר למשק הפלשתינאי.

²⁷ United Nations Development Program, "Arab Human Development Report 2002", Ch.6, p. 85 (internet version).

²⁸ Ibid., p. 885-6.

²⁹ Ibid., p. 88.

³⁰ Ibid., p. 89.

³¹ "Arab human development lags behind", *Menareport.com*. For the original text of the report see, "Arab Human Report 2002", at: www.undp.org.

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

ערב הסעודית היא בעלת רזרבות הנפט הגדולות בעולם (26% מהעתודות העולמיות הודאיות) ויצואנית הנפט הגדולה בעולם. מגזר הנפט אחראי לכ-75% מהכנסות התקציב, ל-45% מהתל"ג ול-90% מהכנסות הייצוא. 25% מהתל"ג מקורו במגזר הפרטי.

כ-4 מיליון עובדים זרים ממלאים תפקיד חשוב בכלכלה הסעודית, למשל במגזרי הנפט והשירותים. ניסיונות הממשלה להגביר את תעסוקת המקומיים בכלכלה – תכנית "הסעודיזציה" – לא הביאה בשנים האחרונות למפנה דרמטי בהרכב כוח העבודה הסעודי.

נגיד הבנק המרכזי של ריאד, חמאד אל-סיארי, התבטא בדו"ח, שהגיש למלך פהד, בו סקר את אתגרי הכלכלה הסעודית לקראת השנים הקרובות, כי "האתגרים הכלכליים שלנו נובעים משיעורי צמיחה נמוכים, הסתמכות יתר על הכנסות הנפט ושיעורי ריבוי אוכלוסייה גבוהים". "על מנת להתמודד עם אתגרים אלה, גיוון בסיס הייצור של המשק המקומי מוכרח להיות מאומץ כבחירה אסטרטגיה להאצת הצמיחה הכלכלית". "הקצב המהיר של השינויים בכלכלת העולם דורש מאמצים רבים יותר להאצת הגידול במגזרים שאינם נפט ולצמצום השפעת התנודות במחירי הנפט על הצמיחה הכלכלית".

ערב הסעודית מייצרת יותר מ-8 מיליון חביות נפט ביום, ומגזר הנפט מהווה יותר מ-80% מההכנסה הלאומית שלה. הממלכה סובלת מחוב ציבורי גבוה, שהסתכם ב-173 מיליארד דולר בסוף שנת 2002.

על מנת לרסן את החוב הציבורי, מנסים השלטונות הסעודיים לרסן את התקציב באמצעות קיצוץ בהוצאה הציבורית והענקת עדיפות להשקעות הון.

הודות למחירי הנפט הגבוהים, הכנסות הממלכה ב-2002 הסתכמו ב-54.4 מיליארד דולר, 30% מעל צפי התקציב, אבל גם ההוצאות בפועל חרגו מההוצאה המתוכננת ב-11% והסתכמו ב-60 מיליארד דולר לעומת תחזית בגובה 53.9 מיליארד דולר. כתוצאה מכך, הגירעון הצפוי בתקציב בסך 12 מיליארד דולר הצטמצם ל-5.6 מיליארד דולר. עם זאת, תקציב 2003 צפה גירעון בסך 10.4 מיליארד דולר עם תחזית להוצאות בסך 55.7 מיליארד דולר והכנסות בסך 45.3 מיליארד דולר.

בשלהי 2002 פתחה ערב הסעודית להפרטה 20 מגזרים חיוניים בפני משקיעים זרים ומקומיים, אך עדיין לא נקבעו תוכניות ולוחות זמנים מפורטים לתהליך הסרת הפיקוח. בדצמבר 2002, הממשלה מכרה 30% מחברת התקשורת הסעודית כצעד משמעותי ראשון של הפרטה מזה עשרים שנים.

נשק הנפט והחרם כמנוף לשינוי המדיניות האמריקנית

עם הסלמת העימות בין ישראל לבין הפלשתינאים הייתה זו עיראק, שניסתה להחיות את נשק הנפט כאמצעי לחץ על ארה"ב. בתחילת אפריל 2002, הפסיקה עיראק את ייצוא הנפט בניסיון לאיים על המשק האמריקאי ולמחות על הפלישה הצבאית הישראלית לערי הגדה המערבית.³² נשיא עיראק, סדאם חוסיין, הודיע בנאום ששודר בטלביזיה ב-9 באפריל כי החליט להפסיק את ייצוא הנפט דרך צינורות הנפט הזורמים לנמלים התורכיים ודרך נמל בצרה שעל המפרץ הפרסי למשך 30 ימים, כולל הייצוא המתבצע במסגרת הסכם "נפט תמורת מזון ותרופות" בין עיראק לבין האו"ם, אלא אם כן ישראל תיסוג קודם לכן מהערים הפלשתינאיות אליהן פלשה.³³ עיראק ייצאה באותה העת כ-1.5 מיליון חביות נפט ביום, כשקרוב למיליון מתוכן הופנו לארה"ב.³⁴

הצעד גרם לעלייה במחירי הנפט ביום ההודעה, אך לא השיג תוצאות משמעותיות נוספות, עקב אי הצטרפותן של מדינות נוספות לצעד. איראן ולוב היו המדינות היחידות, שהביעו תמיכה בבגדאד.

מדינות אופ"ק הביעו התנגדות. מדינות המפרץ תלויות בהכנסות הנפט (קרוב ל-70 אחוזים מההכנסה הממשלתית בחלק מהמדינות), ולפיכך אינן מוכנות לפגוע בהכנסותיהן מנפט.³⁵ מדינות הנפט העדיפו את השיקול הכלכלי על פני התמיכה הפלשתינאית, ונמנעו מלהצטרף לחרם הנפט, שהכריזה עיראק. עם זאת, הסירוב להצטרף לצעד זה, נבע, ככל הנראה, גם מהעובדה שהוא היה פרי יוזמה עיראקית, ומרבית המדינות הערביות מפיקות הנפט לא רצו להצטייר כתומכות במדיניותו המתריסה של סדאם חוסיין כנגד ארה"ב.

יתירה מכך, המדינות הערביות החשובות בתחום הפקת הנפט ציינו כי חרם הנפט דווקא יכול להביא לפגיעה בעניין הפלשתינאי. בשוללו את השימוש בחרם הנפט, ציין שר החוץ הסעודי, האמיר סעוד אל-פיצל, כי הנפט הוא הדבר שמדינות ערב נזקקות לו במידה הרבה ביותר לצורך פיתוחן, ואם הן רוצות לחזק את עצמן אל מול "התוקפנות הישראלית" אין להן ברירה אחרת אלא להמשיך לנצל את הנפט והגז. בראיון לעיתון צרפתי אמר השר: "בהעדר ההכנסות הכספיות מהנפט... כיצד ניתן לתמוך באינתיפאדה ובמאבק הפלשתינאים להשבת זכויותיהם?"³⁶

³² "Iraqi Leader Pledged 10M Euros to Palestinians", *AFP*, April 11, 2002.

³³ "Iraq Cuts Oil in Israel Protest", *CNN.com*, April 9, 2002.

³⁴ "Iraq Halts Oil Shipments", *CNNmoney*, April 8, 2002.

³⁵ פרופ' אליהו קנובסקי ניתח במאמרו את הסיבות לחוסר היעילות של חרם הנפט ועל המגמה הצפויה במחירי הנפט, שאינה צפויה להיטיב עם המדינות המפיקות. ראה: Eliyahu Kanovsky, "Oil: Who's Really Over a Barrel?" *Middle East Quarterly* (Spring 2003).

³⁶ "Silah Al-Naft... Rafid Khaliji wa-Taayid Irani", *Islamonline.net/Arabic/news/* 2002-4/02.

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

כווית, שאף היא התנגדה לצעד העיראקי, ציינה כי "ישנם אמצעים רבים שמדינות ערב יכולות לנקוט לפני שיגיעו לשימוש בנשק הנפט, וביניהם ניתוק היחסים וחיזוק החרם הכלכלי על ישראל ועל החברות המקיימות עימה קשרים עסקיים".³⁷ שר המדינה הכווייתי לענייני חוץ, מוחמד אל-סאלם אל-צבאח, אמר עוד כי ייצוא נפט כווייתי לארה"ב היווה בשנת 2001 2.5% מכלל ייבוא הנפט של וושינגטון - כמות קטנה שלא תוכל להשפיע על ההחלטות האמריקאיות האסטרטגיות.³⁸

בכיר כווייתי צוטט באותה התקופה כאומר לסוכנות הידיעות הצרפתית כי "לא ניתן להשתמש בנשק הנפט... כיצד נוכל לסייע לאחינו הפלשתינאים אם לא יהיו בידינו ההכנסות הכספיות מהנפט?" "עלינו להיות ריאליים כאשר אנו מדברים על נשק הנפט, שכן נשק זה הוא חרב פיפיות אשר יזיק לנו יותר ממה שיזיק לארה"ב בטווח הקצר והארוך".³⁹

הכלכלן המצרי, אחמד סיד אל-נג'אר, המשמש כעורך הדו"ח הכלכלי האסטרטגי הערבי של מוסד המחקר "אל-אהראם", דן אף הוא באפריל 2002 בנושא השימוש בנשק הנפט על מנת ללחוץ על ארה"ב והמערב לחדול ממדיניותם "המוטה" לטובת ישראל בסכסוך הישראלי-פלשתינאי ולהפסיק את הצגת "המתקפה נגד הטרור" ככלי למימוש מדיניות נפסדת של שליטה. הוא לא שלל את השימוש בנשק הנפט הערבי, אך ציין את הנקודות הבאות כדי להופכו ליעיל. ראשית, החוקר המצרי קרא בראש ובראשונה להפסיק למכור נפט מצרי לישראל, על מנת לגרום לה לייבא נפט בעלויות גבוהות יותר.

בניתוח שלו, אל-נג'אר מצרף את כוחה של איראן בתחום הנפט והגו למדינות הערביות. ביחד עם איראן, מדינות ערב שולטות, לדבריו, ב- 70.8% מכלל עתודות הנפט העולמיות. מדינות ערב ואיראן שולטות ב- 36.7% מסך כל תפוקת הנפט. הגוש האיראני-ערבי שולט אף ב- 38.5% מסך כל עתודות הגז הטבעי בעולם והוא אחראי לייצור כ- 16% מסך כל תפוקת הגז העולמית. לעומת זאת, ארה"ב היא יבואנית הנפט הגדולה בעולם עם 63.2% מכלל ייבוא הנפט העולמי.

לפיכך, אל-נג'אר מנה 4 דרכים להפעיל לחץ על ארה"ב ומדינות המערב באמצעות השימוש בנשק הנפט:

1. העלאת מחירי הנפט למחיר המרבי שקבע אופ"ק, קרי 28 דולרים לחבית, לפני שבוטל מנגנון השמירה על המחירים בלחץ אמריקאי.
2. הטלת מס בגובה רבע דולר לחבית נפט מיוצאת, והפניית ההכנסות ממס זה לקרן שתתמוך במאבק הפלשתינאי, תספק קצבאות סיוע למשפחות הקורבנות, ותעניק הלוואות נוחות ללא ריבית לפירעון במשך 30 שנה להקמת פרויקטים

³⁷ דברי עבדאללה אל-ניבארי, חבר הפרלמנט הכווייתי, בעקבות קריאת איראן למדינות ערב להטיל אמברגו נפט בן חודש על ארה"ב.

³⁸ "Al-Kuwait Tuaridu Rasmiyyan Istikhdam Silah Al-Naft", *Al-Bayan*, April 17, 2002.

³⁹ "Silah Al-Naft... Rafd Khaliji wa-Taayid Irani", *Islamonline.net/Arabic/news/* 2002-4/02.

קטנים, שיסייעו לבנות את המשק הפלשתינאי ולהפחית את מספר העובדים בישראל או במדינות ערביות.

3. אימוץ ההצעה האיראנית בדבר השעיית ייצוא הנפט למדינות המערב ולמדינות המקיימות קשרים עם ישראל למשך חודש. לדעתו, הדבר יביא לדלדול המלאים של המדינות המייבאות ולהעלאה משמעותית של מחירי הנפט. לפי אל-נג'אר, יש ללוות מהלך זה במתקפת הסברה נרחבת שתכוון אל דעת הקהל במדינות המוחרמות - שממשלותיהן נוטות לטובת ישראל בסכסוך הישראלי-פלשתינאי ומתעלמות מהאינטרסים החשובים שיש להן במדינות ערב.

4. עצירה כוללת של ייצוא הנפט כאמצעי אחרון. במידה וייושם בידי כל מדינות ערב ואיראן וילווח במתקפת הסברה נרחבת, סביר שיהיה אפקטיבי מאחר "ואין מי שיוכל לפצות על העדר הנפט הערבי והאיראני".⁴⁰

בשלב זה, לאחר למעלה מ-3 שנות אינתיפאדה, ההנהגות במדינות ערב אינן סבורות כי באפשרותן להשפיע על המדיניות האמריקנית כלפי הסוגיה הפלשתינאית באמצעים כלכליים. "קלף הנפט" של מדינות ערב נחלש עוד יותר במהלך שנת 2003, עם כיבושה של עיראק בידי הצבא האמריקני ושליטתו בשדות הנפט של המדינה. בנוסף, יכולתן של מדינות ערב לסייע למשק הפלשתינאי מוגבלת, בודאי לאחר כיבוש עיראק והתגייסות מדינות ערב לסייע לאוכלוסייה העיראקית.

חרם צרכנים על מוצרים מערביים ואמריקאיים

בעוד הממשלות הערביות נמנעות מפנייה לכיוון של סנקציות כלכליות כנגד ארה"ב, אחת התגובות הספונטניות של הציבור במדינות ערב נוכח ההתקוממות הפלשתינאית ועמדתה של ארה"ב כלפי הבעיה הפלשתינאית, הייתה חרם צרכנים על מותגים אמריקאיים ומערביים מובילים. אמנם, ההשלכות הכלכליות של החרם הזה על המשק האמריקני הייתה זעומה, אם כי במגזר כזה או אחר היו חברות שמחזור העסקים שלהן נפגע.

יוזכר כי במהלך האינתיפאדה הראשונה (1987) נעשה בשטחים ניסיון להנהיג חרם על מותגים ישראלים מובילים, שהתמוסס אחרי זמן קצר.

גם יוזמי החרם מודעים להשלכות הכלכליות המינוריות של צעד זה על המשק האמריקני ועל אי יכולתו להביא למפנה, מבחינתם, במדיניות האמריקנית כלפי הסוגיה הפלשתינאית. אמין אסכנדר מהתנועה העממית הערבית להחרמת מוצרים אמריקאיים ויהודים התבטא בראיון: "אני יודע שאנחנו לא מצויים במלחמה כלכלית נגד האמריקאים, מאחר שהיקף חילופי הסחר הערביים-אמריקאיים נמוך מכדי שהאמריקאים ירגישו במחסור כתוצאה מהחרם. עדיין, זהו מסר של מחאה באמצעותו אנו יכולים לגייס את דעת הקהל העממית

Ahmad Al-Sayyid Al-Najjar, "Al-Naft Al-Arabi... Aliyat al-Istikhdam wa-Hududuhu", *Al-Ahram*, April 8, 2002 (internet version).

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

ולהעלות את המודעות ברחובות לגבי גישה של ארה"ב הנוטה לטובה
ישראל".⁴¹

באופן עקרוני, החרם העממי שם לו למטרה מותגים מובילים בהם בלטו קוקה
קולה, מקדונלדס, קנטקי פרייד צ'יקן, דטרגנטים מתוצרת "פרוקטר אנד
גמבל", נעלי ספורט "נייק", סיגריות "מלבורן", צעצועי "הסברו", "לוריאל",
"ג'ונסון אנד ג'ונסון", "טימברלנד" ו"הינץ".⁴²

במצרים נערך מסע ציבורי נרחב להחרמת רשת המרכולים הבריטית
"סנובורי"⁴³ (ראה גם בהמשך). החרם לא אורגן בצורה ממוסדת, אולם צבר
תנופה עממית, באמצעות מאמרים בעיתונות, בפורומים באינטרנט ובתוכניות
טלביזיה פאן ערביות.⁴⁴ החרם קודם גם בידי ארגוני סטודנטים והתאגדויות
אזרחיות אחרות המותרות במדינות ערב.⁴⁵ הממשלה המצרית עמדה חסרת
אונים נוכח מסע זה נגד הרשת הבריטית, שנחשבה לאחת המשקיעות הזרות
החשובות במשק המצרי מחוץ לתחום האנרגיה.

אנשי דת תרמו אף הם להתפשטות החרם באמצעות נאומים במסגדים או
הוצאת פסקי הלכה בנושא. כך למשל, איש הדת המצרי הפופולרי, שיח' יוסף
אל-קרדאווי, שנמצא בגלות בקטר, הוציא פסק הלכה לפיו יש להתייחס
למוצרים אמריקאים כאל מוצרים ישראלים, שאותם מדינות ערב מחרימות.⁴⁶
החרם זכה לתמיכה נרחבת בעיתונים הממומנים בידי הממשלה, אבל תמיכה
גלויה בו מצד אנשי ממשל הייתה נדירה מחשש שהדבר יגע בהשקעות הזרות.
יוצאת מהכלל בתחום זה היא הממשלה הסורית, שעודדה בגלוי את החרם.⁴⁷

אין נתונים לגבי מידת הנזק הכלכלי שגרם החרם העממי. נראה כי חשיבותו
יותר ברובד התעמולתי-תקשורתי, קרי במתן ביטוי לרגשות אנטי-אמריקאיים
בקרב הציבור הערבי, מאשר ברובד הכלכלי גרידא. עם זאת, ניתן להצביע
בתחומים מסוימים על התגייסות הציבור הערבי לטובת החרמת המוצרים
האמריקנים.

Mustafa Abdel-Halim, "Muslim Rally against US Products, Big Mac Feels
Backlash", *Islam Online*, February 8, 2002.

"After Mecca-Cola, Hallal Fried Chicken to Hit Markets: Report", *Islam Online*,
January 2, 2003; David Palliaster, "Arab Boycott of American Consumer Goods
Spreads", *The Guardian*, January 8, 2003.

William A. Ormer, "An Egyptian Boycott Targets Sainsbury's", *International
Herald Tribune*, January 26, 2001.

Syed Rashid Husain, "Saudi Boycott US Products", *www.dawn.com*, April 28,
2002.

"An Anti American boycott is Growing in the Arab World", *The New York
Times*, May 12, 2002.

"Arab Boycott of US Goods Backfires", *AFP*, February 11, 2002.

"An Anti-American Boycott is Growing in the Arab World", *The New York
Times*, May 12, 2002.

תחליפי קוקה קולה

"מכה קולה" – יוזמה של תופיק מת'לותי, יזם צרפתי ממוצא אלג'ירי. הוא פנה ישירות לרגשות אנטי-אמריקאיים ואנטי-ישראלים באמצעות הסיסמה: "אל תשתה בטיפשות, שתה מתוך מחויבות". כתמריץ נוסף לקהל הצרכנים, 20% ממחירו של כל בקבוק שנמכר מופנה לצדקה – 10% לקרנות פלשת'נאיות ו-10% לארגונים וולנטריים אירופים. "מכה קולה" עברה במהירות מתפוצה במרכולים בשכונות מוסלמיות בצרפת למכירת מיליוני ליטרים ברחבי אירופה. בבריטניה לבדה החברה שמה לה למטרה למכור 2 מיליון ליטרים בחודש,⁴⁸ למרות שהחלה לפעול רק בנובמבר 2002.

"זמזם קולה" – התחליף האיראני ל"פפסי קולה", שהחל להיות מיוצר ב-1979, כאשר משטר חומייני גרש את העסקים האמריקאיים מאיראן, זוכה מאז החלה להתקוממות הפלשת'נאית בעדנה מחודשת, בייחוד בערב הסעודית. בתוך ארבעה חודשים בקיץ 2002 נמכרו בממלכה 10 מיליון בקבוקי "זמזם קולה" עקב החרמת "פפסי קולה" ו"קוקה קולה".⁴⁹ המשקה נחל הצלחה גם בבחריין, בפקיסטאן ובמדינות אפריקאיות נוספות.⁵⁰

"סטאר קולה" – התחליף המקומי ל"קוקה קולה" באיחוד האמירויות נחל לאחרונה הצלחה רבה. ביולי 2002 דווח כי חלה עלייה של 40% במכירות במשך שלושת החודשים הקודמים באיחוד האמירויות.⁵¹

לאור צבירת הפופולריות של התחליפים, הודתה חברת "קוקה קולה" כי עסקיה במדינות ערב, בפרט במרוקו ובמצרים, נפגעו עקב החרם הערבי על מותגים אמריקאיים, אך לא מסרה נתונים על היקף הפגיעה.⁵² פקיד ממשל מרוקאי, שביקש לא להזדהות בשמו, העריך ביולי 2002 כי מכירות קוקה קולה במרוקו ירדו במחצית בצפון המדינה המאכלס קבוצות איסלאמיות רבות.⁵³

רשתות בתי קפה ומזון מהיר

"הלאל פרייד צ'יקן" – לאחר ההצלחה העצומה שנחל עם "מכה קולה" פועל היזם הצרפתי, תופיק אל-מת'לותי, ליצירת רשת מסעדות עוף אלטרנטיבית לרשת האמריקאית המפורסמת "קנטקי פרייד צ'יקן". סניף ראשון של הרשת היה אמור להיפתח עד סוף 2003, ככל הנראה במצרים.⁵⁴

⁴⁸ "Mecca Cola: Singing a Different Tune", *www.commentwire.com*, January 9, 2003.

⁴⁹ Ibid.; "After Mecca-Cola, Hallal Fried Chicken to Hit Markets: Report", *Islam Online*, January 2, 2003.

⁵⁰ "After Mecca-Cola, Hallal Fried Chicken to Hit Markets: Report", *Islam Online*, January 2, 2003.

⁵¹ "Arab Boycott of US Goods Backfires", *AP*, July 29, 2002.

⁵² "Islamic Cola Selling Well in Saudi", *BBC News*, August 21, 2002.

⁵³ "Arab Boycott of US Goods Backfires", *AP*, July 29, 2002.

⁵⁴ "After Mecca-Cola, Hallal Fried Chicken to Hit Markets: Report", *Islam Online*, January 2, 2003.

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

"סטארבקס" – קבוצות מוסלמיות האשימו בקיץ 2002 את מנהל "סטארבקס" בהיותו "ציוני פעיל" ו"עושה תעמולה למען ישראל". "סטארבקס" המפעילה סניפים בלבנון, עומאן ומלזיה, ניסתה להפריך האשמות אלה באמצעות הצהרות שפרסם המנכ"ל.⁵⁵

מקדונלד'ס

זכיינים מקומיים של רשתות מזון מהיר אמריקאיות מוצאים דרכים שונות להראות כי הם נאמנים לקהילה שלהם ולא לארץ האם של הרשת. כך למשל, זכיינים של מקדונלד'ס בערב הסעודית הבטיחו לתרום 25 סנט מהרווח על כל כריך לקרן אל-קדס, התומכת בילדים נפגעי האינפואדה. במצרים, זכייני מקדונלד'ס הגיבו על החרם הצרכני המתגבר בשכירת הזמר ששירו "אני שונא את ישראל" אומץ בידי המחרימים, כדי לבצע את הגיינגל למק-פלאפל החדש שלהם.⁵⁶ בנוסף, ניסתה החברה להבהיר באמצעות פרסומות בטלביזיה ובעיתונות כי כל העובדים שלה מקומיים וכי היא אינה מעבירה כל סיוע לפעילות יהודית או ישראלית, אך הסברים אלה נפלו על אוזניים ערלות.⁵⁷ לדברי מחמוד אל-קיסוני, מנהל באגודת תעשייה אמריקאית המייצגת 22 רשתות מזון מהיר, מרביתן אמריקאיות, המכירות ב- 562 מסעדות המזון המהיר במצרים ירדו ב- 20% מאז שישראל פלשה לגדה המערבית ב- 29 במאוס ועד ה- 8 בפברואר 2003, בנוסף ל- 5% ירידה במכירות מיד לאחר פרוץ האינפואדה ב- 28 בספטמבר 2000.⁵⁸

בירדן נסגרו שניים מתוך ששת הסניפים של מקדונלד'ס, שפעלו בממלכה עקב ירידה בעסקים, האחד בבירה רבת עמון והשני בקרבת מחנה פליטים פלשתינאי.⁵⁹ סניפי מקדונלד'ס וקנטקי פרייד צ'יקן בבירת סולטנות עומאן, מסקט, דיווחו על ירידה של 65% במכירות.⁶⁰

להגנתם, טוענים הזכיינים של הרשתות האמריקאיות כי החרם פוגע למעשה במשק המקומי יותר מאשר במשק האמריקאי, בשל העובדה שהזכיון וכל עובדי הסניף המקומי הם בני המדינה הערבית. כך למשל, נדיה אל-דאירי, זכיינית מקדונלד'ס בירדן: "כל הצוות שלנו ירדני. אנחנו עובדים עם מפעלים מקומיים, כגון נביל, כדי ליצר את המוצרים שלנו. (פעולות כגון אלה) יפגעו בכלכלה המקומית שלנו".⁶¹

מאמר שהתפרסם באתר Islam Online, אחד מהפורטלים האיסלאמיים הפופולריים ביותר ברשת, ציין כי מקדונלד'ס הודיעה כי לראשונה בתולדותיה

⁵⁵ Andrew Chang, "Money Changes Everything, Muslim Flexing Their Economic Muscles More Often, More Creatively", *ABC News.com*, June 25, 2002.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Mustafa Abdel-Halim, "Muslim Rally against US Products, Big Mac Feels Backlash", *Islam Online*, February 8, 2002.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ "Arab Boycott of U.S goods Backfires", *AP*, July 29, 2002

⁶⁰ "Arab Boycott of American Consumer Goods Spreads", *The Guardian*, January 8, 2003.

⁶¹ "Jordanian from all Walks of Life Are Embracing the Regional Campaign for the Boycott of American Products", *star.Arabica.com*, April 27, 2002.

ספגה הפסד רבעוני ברבעון האחרון של שנת 2002 בסך 343.8 מיליון דולר לעומת 271.9 מיליון דולר רווח ברבעון המקביל בשנת 2001. בתגובה לכך, צוטט אמין אסכנדר מהתנועה העממית הערבית להחרמת מוצרים אמריקנים ויהודים בראיון לאתר: "ההפסדים שחברות הזיכיונות האמריקאיות ספגו יכולים לנבוע רק מהמערכה להחרמת כל דבר אמריקאי במדינות הערביות והאסלאמיות".⁶²

לעומת זאת, במאמר שהתפרסם על ירידת רווחי מקדונלד'ס במגזין העסקי Fortune אין כל איזכור לחרם הערבי-אסלאמי על הרשת. הגורמים המצוינים לירידה ברווחיות הנם: מחלת הפרה המשוגעת ומחלת הפה והטלפיים, מטבעות זרים חלשים, עלויות גבוהות, תחרות קשה מצד הרשתות המתחרות "ונדיס" ו"ברגר קינג", שלפי סקרי לקוחות מספקות שירות מהיר ואדיב יותר.⁶³

רשת המרכולים הבריטית סנובורי:

באפריל 2001, הודיעה רשת המרכולים הבריטית כי היא יוצאת ממצרים, לאחר שנתיים בלבד, וזאת באמצעות מכירה בחזרה של 80.1 אחוזים מהמניות לשותף הקטן יותר במיזם, עמר נשרתי מקבוצת Edge. הפסדי החברה מניסיונה הכושל להיכנס לשוק המצרי נאמדים בכ- 150 מיליון דולר.

ברקע להחלטה זו עמד, בין השאר, חרם צרכנים על הרשת על רקע שמועות בדבר תמיכת ראשיה בישראל והעברת חלק מהכנסותיה לישראל. מקרה זה הדגיש את הפער בין עמדת ה"רחוב" לעמדת הממשלה, שכן הממשלה המצרית לא הייתה מעוניינת ביציאת הרשת מחשש שהדבר יזיק לזרימת ההשקעות הזרות למדינה בעתיד. ראש ממשלת מצרים, עאטף עביד, נפגש מספר פעמים עם קברניטי החברה בניסיון להניאה מההחלטה.⁶⁴ עם זאת, באופן פורמלי החברה טענה כי להחלטה לא היה קשר לחרם שהכריזו פעילים אסלאמיים על הביקור בה מאז פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא, אלא לקריאה לא נכונה של מצב השוק במצרים ולפיתוח ציפיות גבוהות מדי.⁶⁵

החרם כמנוף ללחץ עקיף על ישראל: השפעה על הסחר בין ארה"ב למדינות ערב

הייצוא האמריקאי לערב הסעודית ירד ביותר מ- 40% ברבעון הראשון של 2002.⁶⁶ יש לזכור כי הדבר קשור גם בהשפעות אירועי ה- 11 בספטמבר, ולא רק בחרם הערבי שהחל בעקבות האינתיפאדה. חברות אמריקאיות, כולל חברות ענק בתחום המשקאות והמזון כמו קוקה קולה ומקדונלד'ס, מכרו ב- 2001

⁶² Mustafa Abdel-Halim, "Muslim Rally against US Products, Big Mac Feels Backlash", *Islam Online*, February 8, 2002.

⁶³ David Stires, "Fallen Arches", *Fortune*, April 29, 2002, pp. 74-76.

⁶⁴ Paul Schemm, "Sainsbury's Egypt Retreats at a Loss", *Cairo Times*, Vol. 5, No. 7, April 19-25, 2002.

⁶⁵ "Sainsbury's pulls out of Egypt", *BBC News*, April 9, 2001.

⁶⁶ "Islamic Cola Selling Well in Saudi", *BBC News*, August 21, 2002.

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

סחורות ושירותים בשווי 6 מיליארד דולר לערב הסעודית ו- 3.7 מיליארד דולר למצרים.⁶⁷

זכייני מזון מהיר וחברות המשקאות המוגזים איבדו 40% ויותר מהמכירות שלהן בעולם הערבי, וחלק מהחברות נתקלו בבעיות חמורות בתחום המותגים. כך למשל, "פרוקטור אנד גמבל" איבדה 60% ממכירות אבקת הכביסה "אריאל" מתוצרתה, רק בגלל שמו של המותג, אשר זוהה במדינות ערב עם שמו של ראש ממשלת ישראל אריאל שרון והוחרם עקב כך.⁶⁸

מנהלי סניפים של מקדונלדס ושל קנטקי פרייד צ'יקן במצרים דווחו במאי 2002 כי מכירותיהם ירדו ב- 20 עד 50 אחוזים מאז פרוץ האינתיפאדה.⁶⁹ השאלה היא באיזו מידה הדבר משפיע על הכנסות חברת האם האמריקאית. נראה כי מרבית ההפסד נגרם לזכיינים המקומיים.

הסחורות האמריקאיות הנרכשות בידי 300 מיליון ערבים מהוות חלק כה קטן מהייצוא האמריקאי שאפילו חרם נרחב יותר לא יכול לגרום נזק משמעותי. רוב הסחר מורכב מפריטים, שאינם נתונים להשפעות של הלך הרוח העממי, כגון מטוסים. שווי ייצוא המטוסים האמריקאיים למזרח התיכון הגיע בשנת 2000 ל- 20 מיליארד דולר, אך סכום זה עדיין מהווה 2.5% בלבד מכלל הייצוא האמריקאי.

עם זאת, חרם לזמן ממושך יכול להאט את התפשטותם של זיכיונות ושל מוצרים נוספים. המכירות ברוב מסעדות המזון המהיר האמריקאי ירדו ב- 20 עד 30 אחוזים בממוצע, וירידה דומה נרשמה בתחום מוצרי הצריכה.⁷⁰

להערכת כלכלנים ואנשי ממשל ערביים, החרם פוגע בעסקים מקומיים, בזכיינים ובעובדים, בשעה שיש לו השפעה מועטה בלבד על חברות האם בארה"ב. "מרבית החברות שאנשים מחשיבים לאמריקאיות הן רב לאומיות והבעלים שלהן ערבים", לדברי סולימאן אל-מזרועי, כלכלן בבנק הבינלאומי של האמירויות. לדברי סטיב לרוי, מנהל התקשורת של קוקה קולה במרכז אירופה, אירו-אסיה והמזרח התיכון, הפעילות במזרח התיכון מתבצעת בידי עובדים ומנהלים ערבים המקבלים חומרי גלם מספקים מקומיים. לדבריו, לקוקה קולה למשל יש שותף מקומי העוסק במילוי הבקבוקים ברשות הפלשתינאית המעסיק 320 עובדים.⁷¹

Syed Rashid Husain, "Saudi Boycott US products", *www.dawn.com*, April 28, 2002.⁶⁷

Howard Schneider, "Education, Tourism and Trade Hurt by Sept. 11, Mideast Strife", *The Washington Post*, July 8, 2002.⁶⁸

Nicholas Blanford, "Arab Citizens Seize Boycott Banner", *csmonitor.com*, May 7, 2002.⁶⁹

"An Anti American boycott is Growing in the Arab World", *The New York Times*, May 12, 2002.⁷⁰

"Arab Boycott of US Goods Backfires", *AP*, July 29, 2002.⁷¹

השפעת החרם על ארה"ב מצומצמת. נכון ליולי 2002 מנהל במשרד האם של מקדונלדס לא היה כלל מודע לקיומו, אבל ההשפעה המקומית חזקה עד כדי כך שאנשי ממשל יצאו להגנתם של הזכיינים המקומיים. כך למשל, בערב הסעודית, שר הפנים, הנסיך נאיף, גינה את החרם וטען כי הוא יחליש את הכלכלה המקומית ולא ישפיע על מדיניותה של ארה"ב, גישה שמצאה הד גם אצל הנשיא המצרי, חוסני מובארק. בירדן, נאסר על ארגוני עובדים וקבוצות אסלאמיות לקדם את החרם מחשש שהדבר יפגע בכלכלה הירדנית ויזיק לביטחון הלאומי.⁷²

⁷² Howard Schneider, "Education, Tourism and Trade Hurt by Sept. 11, Mideast Strife", *The Washington Post*, July 8, 2002.

סיכום

אינתפאדת אל אקצא החלה בתקופה טובה יחסית למשק הפלשתינאי. האינתפאדה הסבה נזק כבד למשק הפלשתינאי, החריפה את מצוקת התושבים והביאה את הרשות הפלשתינאית למצב של קריסה כלכלית.

המצב שהשתרר מאז ספטמבר 2000, גרם לנזק עצום ביחסים הכלכליים-מסחריים בין ישראל לבין הרשות הפלשתינאית. הסחר ההדדי, שהלך והתפתח במשך השנים, הצטמצם בצורה ניכרת ונגרם משבר אמון קשה בין הסוחרים משני הצדדים. משבר זה ידרוש זמן רב בטרם ישוקם.

אימוץ תוכנית השלום הידועה בשם "מפת הדרכים" בקיץ 2003 וההכרזה על הפסקת ההתקפות מצד ארגוני הטרור מסוף יוני ועד אמצע אוגוסט אמנם יצרה שיפור קל באווירה הציבורית, אולם לא הביאה להשלכות כלכליות משמעותיות. בתקופה זו שאבו הפלשתינאים בעיקר עידוד מהתחייבות אמריקנית להעברת סיוע כספי מידי בכדי לחזק את ממשלתו של אבו מאזן.

למעשה, התלות של הפלשתינאים במשק הישראלי היא מוחלטת. הפלשתינאים תלויים בישראל בכל הקשור לייצוא שלהם, לייבוא חומרי הגלם, בהחזרי מסים ובתשתיות. מבחינה כלכלית לא היה לפלשתינאים שותף כלכלי-מסחרי דוגמת ישראל, שלאורך השנים סיפקה תעסוקה ללמעלה מ- 100,000 פלשתינאים מדי יום. בנוסף, היצוא לשוק הישראלי הכניס לשטחי הרשות למעלה מ- 500 מיליון דולר בשנה. מעבר לכך, ישראל היוותה מקור הייבוא המוביל עבור הפלשתינאים גם של חומרי גלם לתעשייה המקומית. ניסיונות הפלשתינאים "להתנתק" מהמשק הישראלי או לאכוף חרם על סחורות ישראליות נדונו לכישלון.

הפלשתינאים לא יוכלו למצוא אלטרנטיבה לתעסוקה בישראל. שום מדינה ערבית לא תסכים לקלוט אותם במספרים גדולים, כפי שהיה לפני מלחמת המפרץ בתחילת העשור הקודם. הפלשתינאים עדיין מלקקים את פצעי גירוש מאות האלפים מהם מכווית. הפלשתינאים גם יתקשו לאתר שוקי יצוא עם מאפיינים דומים לשוק הישראלי. באשר לירדן, קיימת תחרות כלכלית בין הרשות הפלשתינאית לבין ירדן. שני המשקים דומים במאפייניהם ואינם משלימים אחד את השני. לפיכך פוטנציאל הסחר בין הצדדים אינו גדול.

ישנן מדינות ערביות שאצל שליטיהן קיימת מוטיבציה לסייע לפלשתינאים בלחימה (סוריה, תימן), אולם ישנן מדינות, ובראשן ירדן ומצרים המתנגדות לכך ופועלות כנגד יוזמות מקומיות ועצמאיות להעברת נשק לשטחים. איראן ועיראק (עד נפילת משטרו של סדאם חוסיין) וכן ארגוני טרור שמפקדותיהם בלבנון ובסוריה (חיזבאללה, חזיתות) היוו המקור העיקרי לאספקת אמצעי לחימה עבור הארגונים הפלשתינאים בגדה המערבית וברצועת עזה. ארגונים אלה שמו להם למטרה לספק אמצעי לחימה מתקדמים יותר לאנשי הארגונים הפלשתינאים, ונראה כי הם ימשיכו במאמצייהם אלה. גם הצלחת "ההתנגדות

העיראקית" לפגוע בחיילים אמריקנים ובריטיים על בסיס כמעט יומי באמצעות אמצעי לחימה פשוטים יחסית (RPG) צפויים לעודד את ניסיונות ההברחה של אמצעים אלה לשטחים.

מאז החלה האינתיפאדה, הגדילו מדינות ערב בצורה ניכרת את הסיוע הכספי לפלשתינאים וכך גם מדינות המערב. מאז הסכמי אוסלו היו התחייבויות של ממשלות ערב לסייע כספית לרשות הפלשתינאית, אולם בפועל העברת הכספים הייתה פחותה. המערב הגביר את העברת הכספים מאז ספטמבר 2000, תוך התעלמות מטענות לשחיתות ברשות הפלשתינאית וכך גם מדינות ערב. עם זאת, ההתגייסות הבינלאומית לטובת שיקום עיראק צפויה להפחית את סכומי הסיוע לפלשתינאים.

למדינות ערב אין כיום יכולת להשפיע על מדיניות המערב, ובראשו ארה"ב, כלפי הסכסוך הישראלי-פלשתינאי, באמצעות שימוש בנשק החרם הכלכלי או הנפט. יצרניות הנפט הערביות המובילות אף אינן מעונינות לעשות שימוש בנשק הנפט. הדברים באו לידי ביטוי כשעיראק הודיעה על הפסקת ייצוא הנפט באפריל 2002 כאות מחאה על מדיניותה של וושינגטון כלפי המזרח התיכון. הדבר לא הביא זעזועים בשוק העולמי וכל יצרניות הנפט הערביות הביעו התנגדות לצעד זה.

לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר 2001, כשבארה"ב נשמעות יותר ויותר טענות בדבר מעורבותה של ערב הסעודית במימון הטרור העולמי, ובכלל זה של אל-קאעדה, מגלים השלטונות בריאד זהירות רבה בכל האמור להעברת כספים בלתי מבוקרת לשטחי הרשות הפלשתינאית ולשימוש בנפט כאמצעי לחץ על מדינות המערב, ובראשן ארה"ב.

ברמה העממית, ניכרה מאז ספטמבר 2000 נכונות לנסות ולהשפיע על המדיניות האמריקנית כלפי הבעיה הפלשתינאית באמצעות הטלת חרם על סחורות ומוצרים מתוצרת ארה"ב. במדינות הנחשבות לבעלות ברית של ארה"ב באזור (מצרים, ירדן, ערב הסעודית) צעדים אלה לא זכו לגיבוי מצד השלטונות, בניגוד למדינות אחרות כמו סוריה, לבנון ותימן. כלכלנים ערביים רבים טוענים כי החרם על מוצרים אמריקניים אינו יעיל ויכול לפגוע בפרנסתם של עובדים מקומיים.

יוזמות לחרם, שננקטו על בסיס מקומי במספר מדינות ערביות, שמו להן למטרה לצמצם את מכירות המותגים האמריקניים המובילים בעיקר בתחום מוצרי המזון, השתייה והטבק. ליוזמות אלו הייתה הצלחה חלקית מבחינת מארגניהן, ובשוליים הן הצליחו לפגוע במחזור המכירות של חברות אמריקאיות מוכרות.

ברבת עמון, בירת ירדן, נסגרו עד יולי 2002 שתי מסעדות של רשת המזון המהיר מקדונלד'ס מתוך שש שפעלו בעיר שנתיים קודם לכן. בצפון מרוקו הנחשב למעוז האיסלאם במדינה, מכירות משקאות מתוצרת קוקה קולה ירדה בכ- 50

היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלשתינאי

אחוזים בעוד שבמדינת איחוד האמירויות עלו מכירות משקה קוקה קולה מקומי בכ- 40% בקיץ 2002.⁷³

למרות זאת, הדבר לא הביא ליצירת לחץ על מעצבי המדיניות בווינגטון מצדן של החברות האמריקניות. בדרך כלל, הגיבו החברות האלה בדרך של הודעות לתקשורת בהן הן הציגו את הסיוע ההומניטרי שהן מעניקות להקל על סבלה הכלכלי של האוכלוסייה הפלשתינאית בשטחי הרשות הפלשתינאית. בנוסף, טוענות החברות האמריקניות כי החרמתן מהווה חרב פיפיות עבור המשקים הערביים, מאחר שהפעילות המקומית של החברות האמריקניות מתבצעת על ידי עובדים מקומיים.

הקריאות לחרם מושמעות בעיקר בדרשות יום שישי במסגדים, באוניברסיטאות ובאתרי אינטרנט פרו אסלאמיים ופרו פלשתינאים. פוסקים מוסלמים, ובראשם יוסוף אלקרדאווי, שנחשב לאחד מאנשי הדת הפופולריים בעולם הערבי, פרסם פתווה (פסק הלכה), שקבע כי יש לראות מוצרים אמריקאיים כמוצרים ישראלים, אותם אסור למוסלמים לצרוך.

מעבר לכך, יכולתן הכלכלית של מדינות ערב לסייע לפלשתינאים מוגבלת למדי. המונח "מדינות ערב עשירות" שייך לנחלת העבר. די אם נציין כי ישראל, לאחר מיתון חריף של שנתיים, השיגה בסוף שנת 2002 תל"ג לנפש הכפול מזה של ערב הסעודית. יתירה מכך, אף מדינה ערבית לא יכולה להוות תחליף לתרומה הכלכלית של ישראל למשק הפלשתינאי בתחום התעסוקה והסחר.

לסיכום, המצב אצל השכנים הפלשתינאים קשה מאד ומציב אתגר כלכלי למשק הפלשתינאי אולם גם אתגרים אסטרטגיים מהמעלה הראשונה לישראל.

שיעור גידול האוכלוסין בשטחי הרשות הפלשתינאית הוא מהגבוהים בעולם. הכפלת האוכלוסייה כל פחות מ- 20 שנה יוצרת מצב לפיו כ- 60 אחוזים מהאוכלוסייה הפלשתינאית מתחת לגיל 20.

הרשות הקורסת צריכה לספק לאוכלוסייה זו שירותי חינוך, בריאות, דיוור והזדמנויות תעסוקה. כל הישגיה הכלכליים של הרשות נמחקו לחלוטין מאז ספטמבר 2000 וספק אם ניתן יהיה לשחזרם. ההכנסות שרשם המשק הפלשתינאי מעבודה בישראל הסתכמו טרם האינתיפאדה בכ- 20 אחוזים מהתמ"ג הפלשתינאי, כאשר כ- 150 אלף פלשתינאים (באישור וללא אישור) הועסקו מידי יום בישראל. כיום מספר המועסקים הפלשתינאים בישראל קטן לאין שיעור.

התמ"ג בשנת 2001 צנח ב- 15 אחוזים ובשנת 2002 ב- 15 אחוזים נוספים. התל"ג לנפש ירד באותם השנים ב- 20 אחוזים, והאבטלה עלתה במידה ניכרת עד לכשליש מהמועסקים. מציאות מסוג זה בשטחי הרשות הפלשתינאית יוצרת מבחינת ישראל "פצצה מתקתקת".

⁷³ Los Angeles Times, July 29, 2002. p. 3.

List of BESA Publications:

Mideast Security and Policy Studies

-
- No. 32 Water Jitters in the Middle East, *Amikam Nachmani*, June 1997
 No. 33 The Risks of Palestinian Statehood, *Efraim Inbar and Shmuel Sandler*, June 1997
 No. 34 Maps of the Israeli Interests in Judea and Samaria, *Haim Gvirtzman*, July 1997
 No. 35 Towards a New Portrait of the (New) Israeli Soldier, *Stuart A. Cohen*, September 1997
 No. 36 Israel, the Palestinian Authority and the Arab States, *Barry Rubin*, January 1998
 No. 37 Dual Use Aspects of Commercial High-Resolution Imaging Satellites, *Gerald M. Steinberg*, February 1998
 No. 38 Israeli National Security, 1973-96, *Efraim Inbar*, February 1998
 No. 39 The Vulture and the Snake, *Shmuel L. Gordon*, July 1998
 No. 40 India and Israel. Evolving Strategic Partnership, *P.R. Kumaraswamy*, September 1998
 No. 41 'Knives, Tanks & Missiles': Israel's Security Revolution (Hebrew), *Elit Cohen, Michael Eisenstadt, Andrew Bacevich*, February 1999
 No. 42 Turkey and the Middle East, *Amikam Nachmani*, May 1999
 No. 43 Chemical and Biological Weapons in the Arab Countries and Iran – An Existential Threat to Israel? (Hebrew), *Dany Shoham*, December 1999
 No. 44 Arms Control and Non-Proliferation Developments in the Middle East: 1998-99, *Gerald M. Steinberg*, September 2000
 No. 45 Palestinian Refugees (Hebrew), *Yitzhak Ravid*, January 2001
 No. 46 The IDF and Israeli Society (Hebrew), *Stuart A. Cohen*, January 2001
 No. 47 Israel in the Region, *Efraim Inbar and Shmuel Sandler*, June 2001
 No. 48 Arab Perceptions of Turkey and its Alignment with Israel, *Ofra Bengio and Gencer Özcan*, June 2001
 No. 49 Reflections on Battlefield Decision and Low Intensity Conflict, *Avi Kober*, May 2002
 No. 50 Israeli Psychological Warfare (Hebrew), *Ron Schleifer*, July 2002
 No. 51 Fatal Choices: Israel's Policy of Targeted Killing, *Steven R. David*, September 2002
 No. 52 2000/1 Arms Control and Non-Proliferation Developments in the Middle East, *Gerald M. Steinberg with Aharon Etengoff*, December 2002
 No. 53 The Israeli-Turkish Strategic Partnership, *Efraim Inbar*, February 2003
 No. 54 Arab Armies: Religious, Economic and Structural Dimensions, *Hillel Frisch*, June 2003
 No. 55 Oslo War: A Tale of Self-Delusion (Hebrew), *Efraim Karsh*, September 2003
 No. 56 The Pax Americana And The Middle East: U.S. Grand Strategic Interests In The Region After 9/11, *Bradley A. Thayer*, December 2003
 No. 57 The Indian-Israeli Entente, *Efraim Inbar*, February 2004
 No. 58 Palestinian Strategy and Attitudes, *Hillel Frisch*, May 2004
 No. 59 Economic Aspects of the Israeli-Palestinian Conflict, *Gil Feiler* July 2004

Madeleine Feher Annual European Scholar Series

-
- No. 1 The Post-Cold War Transformation of the Atlantic Alliance, *Helga Haftendorn*, May 1997
 No. 2 Russia - A Partner or an Adversary? A German View, *Jorg Kastl*, June 1998
 No. 3 Turkish Foreign Policy, *Philip Robins*, August 1999
 No. 4 The New Terrorism and the Peace Process, *Steven Simon*, October 2000
 No. 5 EU Defence Policy: Evolution, Prospects and Implications, *Klaus Becher*, December 2001
 No. 6 The Future of Armed Conflict, *Nils Petter Gleditsch*, December 2002
 No. 7 Europe and Israel: What Went Wrong? *Dimitris Keridis*, February 2004

BESA Colloquia on National Security (Hebrew)

-
No. 7	Israel and the Far East: A Strategic Relationship	September 1994
No. 8	Israel-Syria Relations: Whereto?	April 1995
No. 9	The Israeli Military Industries	August 1995
No. 10	Turkey and Israel in a Changing Middle East	April 1996
No. 11	Israeli-Jordanian Relations	April 1997
No. 12	Israel's Security Concept- A reevaluation	April 1998
No. 13	Technology and Warfare - A Future Perspective	November 1998
No. 14	Israel's Grand Strategy	November 1999
No. 15	Israel in the Middle East: The Legacy of Menachem Begin	September 2000
No. 16	Efficient Use of Limited Water Resources (English/Hebrew)	December 2001
No. 17	Israel and the Palestinians – the Next Stage	July 2004